

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ УРБАНІСТИКИ ТА ПРОСТОРОВОГО
ПЛАНУВАННЯ**

Кафедра політичних наук і права

Спеціальність 052

Освітня програма «Політичний менеджмент»

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
на тему:
АБСЕНТЕЇЗМ ЯК МОДЕЛЬ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

**Студента 4 курсу
Денної форми навчання
Попова Олександра Дмитровича**

**Науковий керівник:
Гербут Надія Анатоліївна**

Київ - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АБСЕНТЕЇЗМУ.....	5
1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження абсентеїзму як моделі електоральної поведінки.....	5
1.2. Методологічні підходи до вивчення явки виборців та абсентеїзму.....	13
РОЗДІЛ 2. АБСЕНТЕЇЗМ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	21
2.1. Вибори до Європейського парламенту як вибори другого порядку.....	21
2.2. Абсентеїзм та його причини на виборах до Європарламенту (на прикладі Польщі).....	29
2.3. Механізми подолання абсентеїзму в демократичному суспільстві.....	45
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми. Після отримання незалежності в 1991 році Україна обрала свій шлях розвитку, поклавши підвалини для розбудови суспільства на демократичних принципах. Було зроблено важливі кроки в напрямку створення демократичних інституцій та інституту виборів зокрема.

Вибори є механізмом, що дозволяють громадянам брати участь у прийнятті рішень, які стосуються їхнього життя та майбутнього. Вибори забезпечують можливість кожному громадянину бути частиною політичного процесу та впливати на формування влади. Крім того, вибори дозволяють забезпечити законність та легітимність владних структур, а також зменшити ризик політичної нестабільності. Однак, якщо громадяни відмовляються від участі в політичних виборах або інших громадських процесах, це перешкоджає розвитку демократії.

Ухилення від виборів (абсентеїзм) є поширеним явищем у демократичних країнах, зокрема в країнах-членах Європейського Союзу. Дослідження причин та наслідків такої моделі електоральної поведінки в Європі є актуальним для української науки та практичної політичної сфери, оскільки українське суспільство однозначно визначилося із вектором свого розвитку - інтеграція до європейського співтовариства.

Після Революції Гідності спостерігався процес зростання кількості громадян, які поділяють європейські цінності, що знайшло своє відображення у правовому полі: у лютому 2019 року в Конституції України були закріплені норми щодо стратегічного курсу на набуття членства в Європейському Союзі. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року Україна відразу подала заявку на членство в Європейський Союз, внаслідок чого Європейський парламент рекомендував зробити Україну офіційним кандидатом на членство. Зважаючи на серйозну підтримку країн-членів ЄС, Україна має високі шанси стати частиною об'єднаної Європи за прискореною

процедурою. У такому разі громадяни України долучаться до політичного життя Європейського Союзу і будуть брати участь, зокрема, у виборах до Європарламенту.

Отже, дослідження особливостей виборчого процесу в ЄС, електоральної поведінки та абсентеїзму зокрема будуть сприяти виробленню в Україні ефективних виборчих стратегій в рамках єдиного європейського простору.

Мета дослідження: встановити причини абсентеїзму та визначити шляхи його подолання як в загально-теоретичному вимірі, так і в контексті виборів до Європейського парламенту.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання:**

- здійснити аналіз стану наукової розробки проблеми дослідження абсентеїзму як моделі електоральної поведінки;
- з'ясувати основні методологічні підходи до вивчення явки виборців та абсентеїзму;
- проаналізувати прояви та причини абсентеїзму в контексті теоретичних моделей та на прикладі виборів до Європарламенту;
- визначити шляхи подолання абсентеїзму в демократичному суспільстві.

Об'єкт дослідження: електоральна поведінка.

Предмет дослідження: абсентеїзм як модель електоральної поведінки.

Методи дослідження. Для вивчення стану наукової розробки проблеми дослідження абсентеїзму та методологічної бази використовувався загально-науковий системний аналіз. В другому розділі роботи використовувалися історичний, порівняльний та соціологічний методи.

Теоретична та практична цінність роботи полягає в тому, що проведений аналіз теоретичних підходів та моделей, а також результати досліджень, що ґрунтуються на емпіричних даних можуть бути застосовані при виробленні в майбутньому в Україні ефективних виборчих стратегій в рамках єдиного європейського простору.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АБСЕНТЕЇЗМУ

1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження абсентеїзму як моделі електоральної поведінки

Абсентеїзм, або пасивність виборців, як явище, став об'єктом наукового аналізу не так давно. Це явище виникає, коли виборці не беруть участі в виборах або утримуються від голосування.

Абсентеїзм розглядається як одна з форм *електоральної поведінки* – діяльності громадян, спрямованої на реалізацію виборчих прав, до яких відносять і право не брати участь у виборах [6, с.330].

Перші серйозні наукові дослідження з проблеми абсентеїзму були ініційовані на початку XX ст провідними дослідниками школи Чикаго Ч. Мерріамом та Г. Госснелом, які застосували *біхевіористський підхід* до вивчення електоральної поведінки, помістивши у центр уваги опитування виборців. Американськими політологами в 1924 році було проведено емпіричне дослідження мотивів неучасті американців у виборах. У подальшому це дослідження стало початком серії наукових робіт, присвячених саме електоральному абсентеїзму [47].

Напрацювання вищезазначених дослідників нашли свій розвиток в роботах американського соціолога П. Лазарсфельда, який в 40-х роках XX ст. вперше застосував панельні опитування виборців для виявлення механізму формування електоральної поведінки. Панельний метод дозволив порівнювати результати опитувань, що проводились в різний час з метою встановлювати тенденцій та закономірностей розвитку явищ, які досліджувались. Базуючись на техніці панелі, П. Лазарсфельд розглядав,

зокрема, мережі міжособистісних впливів, зв'язки з первинними групами та роль, яку відіграють розмови та взаємодії. Крім того, було приділено увагу значенню динаміці кампанії та сприйняттю політичних питань [73].

Дослідження, проведене П. Лазерсфельдом разом з Б. Берельсоном та Вільямом Макфі під час президентської кампанії 1948 року, підтвердило висновки попередніх досліджень: приналежність до групи (релігійної, етнічної тощо) є вирішальною; відчуття приналежності більшою мірою впливає на вибір, ніж розум і розрахунок. Ця теза зруйнувала міф про абсолютну владу ЗМІ над розумом виборця та про те, що виборець вирішує за кого голосувати після глибокого аналізу кандидатів та їхніх програм. Крім того, це дослідження стало поштовхом до подібних досліджень по всій Америці.

Такий детермінізм критикували А. Кемпбелл, Ф. Конверс, У. Міллер, Д. Стокс (дослідники Мічиганського університету), оскільки, на їхню думку, голосування - це насамперед політичний акт, який регулюється уявленнями виборців про їхні головні політичні об'єкти. У тому ж 1948 році, після національного опитування, вчені дійшли висновку що партійна ідентифікація (тривала емоційна прихильність до однієї з двох партій) має ключову роль для електоральної поведінки, структурує політичне американське життя, передається від батьків та функціонує як фільтрація світогляду виборця. Крім того, було виявлено, що сімейне та професійне оточення, місце проживання та релігійна приналежність не впливають безпосередньо на голосування. Однак вони формують ідентичність і цінності індивідів, їхні політичні уподобання щодо лівої чи правої ідеології та прихильність до певної партії [65].

Соціально-психологічний напрямок Мічиганської школи вивчає взаємозв'язок між соціально-політичними показниками та електоральною поведінкою виборця.

Подальші дослідження демонстрували, що американські виборці є доволі пасивні, з неструктурованими політичними поглядами – лише кожен десятий був здатний дати ідеологічну оцінку партіям і кандидатам. Ідентифікація з однією із двох референтних груп (партіями) було єдиним, що

давало їм стабільний орієнтир у політичному полі. На цьому підґрунті Ф. Конверсом була розроблена «мінімалістична» парадигма, яка приписує низьку політичну компетентність широким верствам населення порівняно з елітами [26].

Соціально-психологічний підхід застосовували при вивченні електоральної поведінки і в Західній Європі. Поняття партійної ідентифікації й стало в центрі уваги європейських дослідників.

Англійські дослідники Р. Роуз та Я. Маккалістер досліджували мотиви вибора впливом багатьох факторів, зокрема партію батька виборця, політичні принципи самого виборця та його оцінка правлячої партії.

Німецькі вчені, зокрема Р. Шультце критично ставилися до партійної ідентифікації громадян, оскільки вважали цю категорію не об'єктивною [4, с.162-164].

Починаючи з 1960-х років, партійна політична ідентичність почала переживати кризу і в США: частка тих, які не визнавали жодну партію, подвоїлася між 1964 і 1974 роками; навіть там, де люди все ще декларували свою партійну ідентичність, вони все рідше цікавилися виборами. Виборці, здавалося, більше реагували на контекст, вони виявляли більше інтересу до кандидатів і до позицій, які ті представляли. Аналізуючи президентські вибори 1980-1988 років, М. Ваттенберг пророкував зміщення акцентів з партій на їхніх лідерів [84].

З часом дослідники почали застосовувати до голосування утилітарну парадигму, взятую з класичної економіки (*економічний підхід*). Виборець робить свій вибір на політичному ринку так само, як споживач, який купує товар. Сприйняття виборцями кандидатів (минулі досягнення та обіцянки на майбутнє) впливає на їхній вибір більшою мірою, ніж партійна чи релігійна приналежність. Ці *моделі раціонального вибору* набули швидкого розвитку в США. Їх можна умовно розділити на дві окремі групи.

Першу з них становлять *просторові моделі голосування*, де береться до уваги відстань між власною позицією виборця щодо проблем, що виносяться

як основні під час виборчої кампанії, і тією, яку вони приписують кожному з кандидатів. З точки зору Е. Даунса, виборці, які прагнуть зробити свій голос максимально корисним, будуть голосувати не за того кандидата, погляди якого вони поділяють (за найближчого до них), а за того, хто, здається, найімовірніше змінить ситуацію. Іншими словами, існує нейтральна точка або статус-кво, з якого виборець оцінює ймовірний напрямок змін.

Другу групу становлять *економетричні моделі*, які вимірюють вплив економічних змінних (безробіття, економічного зростання, інфляції тощо) на результати виборів та популярність урядів. Розробкою цих моделей займалися М. Фіоріна, Г. Крамер та М. Бек., які доводили, що електорат вважає уряд відповідальним за стан економіки і виходячи з цього голосує. Якщо економічні показники високі, то уряд винагороджується через голосування за нього; якщо вони низькі, то влада карається голосуванням за опозицію. Причому, можлива низка варіантів. Наприклад, голосування може бути ретроспективним: виборець приймає рішення на основі попередніх результатів діяльності уряду чи кандидата. Голосування також може бути перспективним - на основі майбутніх показників. Крім того, воно може бути еготропним, якщо виборець реагує на основі свого особистого економічного становища, або соціотропним, реакція виборця базується на економічному стані країни [60, с. 18-20].

Ці концепції, у свою чергу, зазнали жорсткої критики з боку Д. Гріна та Я. Шапіро за спрощене бачення логіки виборців, які в своїй книзі розкрили «патології» моделей раціонального вибору [41].

Психологічний підхід до вивчення електоральної поведінки враховує характеристики акторів. П. Снідерман використовував експериментальні методи (створюючи умови при опитуванні максимально наближені до реального життя) в поєднанні з класичною вибіркою опитування. Таким чином дослідник визначив спосіб компенсації виборцями дефіциту інформації – когнітивні скорочення – який дозволяє їм знайти свій шлях у політичному полі. Такий підхід відновлює роль почуттів та емоцій:

- кандидати формують свої програми, враховуючи почуття виборців, пов'язані з їхньою приналежністю до тих чи інших соціальних груп;
- виборці голосують за партію чи кандидата, чия політика, на їхню думку, найкраще просуватиме групу, з якою вони асоціюються [74, с.230-234].

Дослідження абсентеїзму як форми електоральної поведінки.

У рамках дослідження електоральної поведінки розглядалося окремо й питання політичної участі та абсентеїзму зокрема.

А. Кемпбелл, соціолог мичиганської школи, в своїй роботі «Виборець вирішує» довів, що участь або неучасть у виборах пов'язана з цілою низкою факторів, які потрібно розглядати в комплексі [20].

Е. Даунс пов'язував низьку явку з тим, що ціна одного голосу є надзвичайно малою [28].

Польський соціолог і політолог Є. Вятр пов'язав участь у політичному житті із впевненістю людини в собі, вірою в свої здібності, відчуттям власної компетентності. Рівень включення у політику залежить від інтенсивності політичної участі конкретного громадянина, а також від таких показників, як особиста залученість, відчуженість індивіда від громадської групи, сукупність мотивів, схильність до інтелектуального сприйняття світу, екстравертна схильність і необхідність розрядки внутрішньої напруги [85, с. 237-238].

Американські дослідники П. Абрамсон, Дж. Олдріч, Ф. Паоліно та Д. Род доводили, що поведінка виборця залежить від шансів кандидата на перемогу [13, с. 65]. Схожі ідеї були і в роботі Г. Кокса: поведінка при голосуванні на виборах, що проводяться за мажоритарною системою, узгоджується в цілому з прогнозами стратегічного голосування [27, с. 128-129].

Р. Уолфінгер та С. Розенстоун у своїй роботі досліджували кореляцію явки з освітою та рівнем доходу виборців: чим вище рівень освіти індивіда, тим з більшою ймовірністю він візьме участь у голосуванні [86, с. 37-38].

А. Лейпгарт встановив зв'язок між явкою на вибори та соціально-економічним статусом [57, с.13], а також зробив висновок, що рівень явки є непрямим показником політичної рівності [56, с. 261].

Результати досліджень інших американських вчених (У. Бернем [19], А. Гікс, Д. Свенк [45]) підтвердили існування надзвичайно сильного зв'язку між соціально-економічним статусом і явкою виборців у США.

Т. Феддерзен та В. Пезендорфер за допомогою теоретико-ігрових моделей показали, що інформація впливає на явку [33].

Дж. Харсані розглядає загальну теоретико-ігрову модель, згідно з якою люди отримують виграш, діючи етично. Він припускає, що частина населення схильна дотримуватися утилітаристської стратегії: людина отримує винагороду за те, що діє відповідно до стратегії, яка максимально збільшує суспільний добробут при умові, що й інші діють відповідно до неї [43, с. 641-643]. Але, в той же час, інша частина виборців готова голосувати не за того кандидата, який, як передбачається, буде максимізувати суспільний добробут у разі обрання, а за іншого (слабкого) – з етичних міркувань. Тому Дж. Харсані робить висновок, що явка буде залежати, зокрема, і від рівня підтримки слабкого кандидата [44, с. 132].

Е. Блейз дійшов висновку, що почуття громадянського обов'язку є мотивацією, яка впливає на явку [15, с. 184].

Серед українських дослідників, як і серед західних, немає єдиного підходу до вивчення абсентеїзму.

На думку М. Бучина, в роботах вітчизняних вчених причини абсентеїзму розподіляються на чотири групи: суб'єктивні (пов'язані з характеристиками виборця), об'єктивні політичні, соціальні, економічні), кон'юнктурні (певні обставини – пора року, погода, наявність вільного часу тощо) та ініціативні (впливу інших суб'єктів виборчого процесу на виборців – наприклад, через агітацію, пропаганду, погрози, шантаж) [2, с.178].

В. Стукаленко розглядає об'єктивні та суб'єктивні чинники виникнення абсентеїзму: «деформації в політичній системі суспільства, падіння довіри до

інститутів державної влади, зменшення значущості демократії як цінності для представників різних електоральних груп, а також індикатором незадоволення системою управління, окремими особами і т. п.» [8, с. 17-18].

Д. Гаврилюк вдосконалив типологію електорального абсентеїзму за критерієм причинності та розробив класифікацію мотивів цього явища (політико-виборчий, світоглядний, соціально-політична, нігілістичний, релігійний). «Серед причин абсентеїзму названо незацікавленість політичних еліт упровадженні конкурентних виборів; «десакралізацію» політичної влади громадянами; слабкість і функціональну неконкурентоспроможність опозиційних політичних партій та рухів; суспільні перестороги, відчуття громадянами соціальної несправедливості, фінансово-економічної несвободи, загрози свободам людини» [3, с.6].

І. Щебетун та О. Грабар, спираючись на практику проведення виборів в Україні, називають наступні причини абсентеїзму: «люди не відчують справжню турботу про них», «низький рейтинг політичних партій, які не мають підтримки в суспільстві», «молодь не бачить перспективи», «певна частина виборців нехтує своїм виборчим правом, тому що їм однаково...», «багатьох ще з дитинства запевняли в тому, що будь-яка влада є корумпованою, що чесних політиків не існує...», «переважна більшість виборців впевнені у тому, що вибори нечесні та результати вже є відомими наперед» [11, с.66].

М. Фоломєєв та В. Крижанівська представили інтерпретації сутності абсентеїзму через призму політичної (не)участі, колективного та індивідуального, а також «концепції політичного ритуалу, теорії ігор, теорії глобалізації, концептів довіри, стереотипів та міграції» [9, с.80].

Н. Бондар та І. Тодріна розкривають абсентеїзм через призму індивідуального вибору, залученості в політику груп населення та наявних причин-перешкод. Дослідники виокремлюють, з точки зору політичної мотивації, наступні типи абсентеїзму: аполітичний, протесний,

опортуністичний, конформістський та зумовлений інформаційним блокуванням виборців [1, с.28-31].

Т. Француз-Яковець досліджує сучасну проблематику існування феномену абсентеїзму в Україні – причини виникнення та шляхи подолання [10].

Т. Прядко розглядає зв'язок абсентеїзму та популізму в контексті політичної культури демократичної політичної системи [7].

О. Корнієвський, Є. Перегуда, Д. Гаврилюк проаналізували абсентеїзм в Україні через призму громадського активізму, зокрема громадянської освіти [5].

Отже, в роботах зарубіжних та відчизняних дослідників можна виокремити три основні типи моделей, в рамках яких вивчається абсентеїзм: моделі конструювання поведінки виборця (внаслідок різних чинників); просторові моделі аналізу (регіональні, географічні тощо), факторні моделі (враховують наявність інституційних, соціокультурних та інших факторів, що впливають на участь у виборах). Однак кожна з цих моделей не дає повної відповіді на питання: чому одні люди приходять голосувати, а інші – ні? Мало людей приймають рішення продумано, зважуючи всі фактори. Більшість людей голосує, навіть якщо вони не повністю поінформовані про кандидатів. Причому, одні люди беруть до уваги дії (рішення) інших людей, а інші (хоча їх менше) виступають в ролі акторів, поведінка яких не обумовлена впливом своїх друзів, знайомих або загальноприйнятих авторитетів. Однак індивідуальні дії можна зрозуміти лише розглядаючи їх в соціальному контексті. Отже, феномен абсентеїзму потребує подальших розвідок, як в контексті соціальної взаємодії людей так і в рамках неінституціоналізму.

1.2. Методологічні підходи до вивчення явки виборців та абсентеїзму

Явка виборців в контексті теорії раціонального вибору. На початку ХХ століття, коли йшло активне розширення виборчих прав, ухилення від голосування сприймалося негативно – як нехтування правами, які здобувалися в боротьбі, особливо для жінок та афроамериканців. Однак у 1957 р. Е. Даунс перевернув загальноприйнятну думку, запропонувавши моделювати рішення про явку як економічне рішення, де особи враховують витрати та користь від голосування перед тим, як вирішити, голосувати або утриматися. Тобто, кожен виборець враховує відносну користь від того, що одна партія (порівняно з іншою) буде мати владу (V). В економічній моделі ця користь множиться на ймовірність кинути вирішальний голос (p) та віднімаються витрати на голосування (C): $pV - C$. На жаль, ймовірність вирішального голосу досить мала, тому утримання від голосування завжди є вибором громадян, які роблять максимальний акцент на вигодах. Однак більшість громадян не завжди утримуються від голосування і тому розбіжність між реальною поведінкою та прогнозами моделі витрат і вигод стала відома як парадокс явки виборців [66, с.7].

Парадокс явки виборців намагалися вирішити П. Рікер та П. Ордешук, які включили у формулу змінну D, яка позначає будь-які додаткові переваги, які особа отримує від акту голосування. Ці переваги можуть бути пов'язані з внутрішнім почуттям громадянського обов'язку, з бажанням підтримувати демократію чи конкретних людей тощо. Однак введення додаткової змінної D лише підкреслило вади економічної моделі голосування: незалежно від мотивації голосування є раціональним для людей, які голосують, і нераціональним для тих, хто не голосує. Наприклад, виходячи з логіки таких дослідників, як Н. Бек, С. Стівенс, Г.Таллок та ін., можна стверджувати, що потенційний виборець, який буде використовувати раціональний підхід до голосування, не поїде на виборчу дільницю, щоб не бути збитим по дорозі автомобілем або буде голосувати лише за свою кандидатуру. Моделі партійної мобілізації Р.Мортон, М.Бендора та ін. не можуть пояснити явку серед великої

кількості виборців, які не є прихильниками якоїсь конкретної партії. Таким чином, залишається складним адекватно моделювати явку виборців, виходячи з логіки витрат та користі Е. Даунса [66, с. 8-9].

Крім того, виявилось складним вимірювання трьох важливих елементів економічної моделі з точки зору потенційного виборця (витрат, різниці між кандидатами; користь і можливий вплив на результати виборів). Дж. Фереджон та М. Фіоріна проводили опитування потенційних виборців і виявили, що отримані відповіді на запитання, наскільки велика ймовірність того, що голос респондента вирішальний, не були співвідносними з рівнем явки [35, с. 534-535]. Хоча було встановлено К. Кемпбеллом зв'язок між індивідуальним рівнем відчуття громадянського обов'язку (додаткова D-змінна) та вищою явкою серед афроамериканців, однак ця кореляція зникла після ухвалення Закону про виборчі права 1965 року.

Замість того, щоб відкинути відкинути логіку витрат та користі як правдоподібну в контексті індивідуальної електоральної поведінки, вона продовжувала активно використовуватись в соціологічних опитуваннях при вивченні питання явки на виборах навіть в середині 90-х років XX ст. такими вченими, як Верба, Шлозман та Брейді [66, с. 10].

Соціальна теорія явки виборців передбачає інше пояснення. Замість того, щоб досліджувати окремих виборців та визначати ймовірність того, що вони будуть голосувати, соціальний підхід ставить акцент на соціальному та політичному контексті виборців, тобто наголошує на контекстних, а не на індивідуальних детермінантах явки.

Інституційна складова соціальної теорії явки виборців. Було встановлено, що інституційні особливості різних виборів впливають на рівень явки. До таких належать: інституційно встановлені бар'єри для явки виборців (наприклад, вимоги до реєстрації); виборчі системи; одно- або двопалатність парламентів; інші особливості, які впливають на те, яким чином голоси перетворюються в представництво. Необхідно зазначити, що зв'язок цих факторів з явкою часто концептуалізується і в рамках економічної моделі –

тобто, через призму витрати-користь. Особливо це стосується питання інституційних втрат. Є багато емпіричних досліджень, зокрема А. Лейпгарта або М. Франкліна які доводять, що явка вища в країнах, де виборці реєструються автоматично, голосування є обов'язковим або день виборів є вихідним чи святковим днем [37].

З одного боку, інституційні перешкоди можна розглядати як індивідуальні втрати (економічна модель), але з іншого – вплив інституційних витрат було встановлено саме на контекстному, а не на індивідуальному рівні. А. Блейз з цього приводу зазначає, що політичній науці все ще бракує «переконливої мікрооснови» для більшості висновків щодо явки виборців, зроблених на основі масштабних (міжнаціональних) досліджень [16, с.115].

Ця закономірність – висновок про те, що інституційні витрати пов'язані зі зрушеннями в явці на сукупному рівні поведінки, але майже не мають відчутного впливу на поведінку на індивідуальному рівні – добре вписується в *підхід обумовленого вибору*, коли інституційно встановлені витрати на прийняття рішень краще розуміти як зміну розподілу правил прийняття рішень, а не як прямий і послідовний вплив на індивідуальному рівні.

Докази щодо того, чи інші аспекти інституційного контексту, зокрема виборча система, впливають на явку, є суперечливими. Якщо одні дослідження доводили, що явка вища в країнах із пропорційною системою голосування, то інші дослідження, що проводилися за межами Європи, значною мірою не змогли підтвердити висновок про те, що пропорційні виборчі системи стимулюють явку.

Емпіричні дані про те, чи інституції постійно впливають на явку виборців, є неоднозначними, але коли інституції впливають на політичну участь, це відбувається лише на контекстуальному (сукупному) рівні [66, с.13].

Стратегічна мобілізація виборців в контексті теорії раціонального вибору та соціальної теорії.

Політики (та їхні прихильники) мають сильний стимул інвестувати у вибори, на яких вони мають шанси виграти, і тому стратегічно інвестують час

і енергію в мобілізацію виборців під час виборчих перегонів. Дослідження С. Паттерсона і Г. Клайдера підтверджують, що витрати на виборчу кампанію дійсно впливають на явку [62, 680-681].

Зростання числа виборів орієнтованих на кандидатів, як довели С. Розенстоун і М. Гансен, зменшило стимули для партій інвестувати в мобілізацію, що призвело до подальшого зниження явки в Сполучених Штатах [68, с. 310-312].

Вплив стратегічної мобілізації та політичної участі має місце саме на контекстному рівні та меншою мірою відображається на рішеннях окремих виборців. С. Верба, К. Шлоцман та інші соціологи стверджували, що громадяни, яких просять проголосувати, швидше за все, це зроблять, однак вплив мобілізації на явку не вписується в домінуючу логіку витрат і вигод. Проте, виборці, з якими спілкуються партії, не лише демонструють вищий рівень явки, але й частіше закликають інших іти голосувати (тобто, спостерігається ще й непрямий ефект мобілізації) [80, с. 174].

Політична мобілізація не впливає на зміни оцінки виборця щодо вигащів від голосування, але збільшує вагомість виборів для тих, хто піддається їй. Як стверджували С.Розенстоун і М.Гансен, участь громадян в політичному середовищі відбувається за участі кількох акторів, які змагаються за увагу громадян. Тому важливо, як дії кандидатів, організацій, активістів та ЗМІ впливають на зміни ймовірності індивідуальної явки [68, с. 151-154].

Політична діяльність акторів може впливати на прийняття індивідуальних рішень трьома різними способами:

- 1) надання інформації про можливість проголосувати за умов недостатньої інформованості;
- 2) особисті зустрічі та контакти з потенційними виборцями;
- 3) підвищення значимості політики та майбутніх виборів серед друзів, родини, сусідів і колег потенційних виборців.

Явка стає вищою завдяки виборчим кампаніям та пов'язаній з ними діяльності. Весь політичний контекст, виборчі кампанії, особистий контакт та

інші форми діяльності кандидатів та їхніх команд грають роль у прийнятті індивідуального рішення про явку.

М. Рольф стверджує, що без виборчої кампанії мало хто б проголосував. Можливо, кілька високоінформованих і високомотивованих громадян, але більшість людей приваблює обговорення та активність, пов'язана з виборами, незалежно від того, чи це місцеві вибори, чи парламентські або президентські [66, с. 15].

А. Гербер і Т. Роджерс виявили, що виборці з більшою ймовірністю проголосують, якщо їм скажуть, що явка на попередніх виборах була високою або розкажуть історію голосування на попередніх виборах їхніх сусідів. Отже, мобілізація не є механічною діяльністю, а залежить від соціальної взаємодії між тими, хто здійснює мобілізацію, та потенційними виборцями, яких вони хочуть мобілізувати [38, 187-190].

Значення соціального контексту для прийняття рішення щодо голосування. Вчені, які працюють у традиції соціального контексту, доводять, що рішення приймаються не ізольованими індивідами, а індивідами, вбудованими в певний соціальний контекст. Вплив соціального контексту не можна звести до індивідуального досвіду – він як би знаходиться на задньому плані та формує певні очікування та розуміння політичного світу [51, 185-188].

Дослідники впливу соціального контексту на поведінку щодо голосування стикаються з проблемою формального вираження цього впливу.

Традиційно вплив соціального контексту розглядається як лінійний потік, що передається від однієї особи до іншої. Таким чином, соціальний контекст був концептуалізований на індивідуальному рівні через знайомих, родичів, друзів тощо, які (імовірно свідомо) формують ставлення та поведінку особи. Однак ця модель не враховує, що люди можуть змінити або свою поведінку, або своїх друзів. Крім того, залишається проблемою визначити, чи, наприклад, схожість між друзями є результатом відбору чи впливу. Тому М. Рольф запропонувала застосувати математичний підхід до соціальної взаємодії та підхід обумовленого вибору, що забезпечує основу для

систематичного осмислення впливу соціального контексту. Дослідниця наголошує, що саме через соціальну структуру, а не через двосторонню взаємодію потрібно досліджувати обумовлене прийняття рішень.

Підходи до вивчення питання явки, запропоновані М. Рольф, надають можливість досліджувати й вплив освіти на рівень явки. Вона припускає, що рівень освіти є проміжним показником статусу в соціальній мережі, причому тут важлива й структура соціальної мережі, яка впливає на індивідуальні рішення. [66, с.17].

На нашу думку, соціальна теорія є на сьогодні найкращим інструментом для пояснення та прогнозування варіацій рівня виборчої явки.

Значення рівня виборчої явки для демократичних суспільств. Чи має значення рівень виборчої явки, і якщо так, то чому? Це питання доволі дискусійне. Для деяких науковців висока явка має значну цінність, оскільки забезпечує максимальну включеність, що є ключовим елементом демократії. Інші пов'язують її з наслідками виборів, а тому часто піднімають питання щодо недостатніх знань у багатьох людей у сфері політики і роблять висновок, про малу цінність голосів таких виборців або навіть про їхню шкоду для розвитку демократії.

Однак є докази, що навіть найбільш освічені громадяни часто не змінюють своїх поглядів, коли зіштовхуються з доказами того, що вони неправильно оцінюють ситуацію або кандидата. Високий рівень знань не гарантує розсудливого вибору. З урахуванням цього, можна стверджувати, що цінним є голос кожної людини: чим більше їх враховується, тим ймовірніше, що колективний вибір буде кращим для всіх. Причому виборці часто можуть обійтися дуже малою кількістю інформації і все ж зробити вибір, який вони б зробили за наявності більше інформації. Крім того, можуть бути упередженими джерела інформації, з яких користуються більш освічені виборці [78, с. 59-60].

Іншим аспектом цієї проблеми є те, що ті, хто не голосує, залишаються поза увагою політиків, оскільки політикам цікаві саме ті категорії людей, які за них проголосували та будуть голосувати на наступних виборах.

У США та інших країнах менш ймовірно голосують молоді громадяни, особи з низьким рівнем доходу та особи з низьким рівнем освіти - часто це ті самі люди. Тому можна очікувати меншої уваги влади до молоді, бідних і людей з низьким рівнем освіти, оскільки вони ухиляються від виборів.

Але є й інша сторона цього питання: політика, спрямована на покращення умов для молоді та бідних, зменшує нерівність і надає стимули для голосування цих груп, що потенційно може зрушити цикл нерівності як у плані участі, так і доходів. Обов'язкове голосування, впроваджене деякими країнами, призводить до зменшення абсентеїзму серед осіб з низькими доходами [21, 139-142].

Б. Гейс у 2006 році провів дослідження та встановив, що явка нижча в більших країнах, вища в менших. При цьому, такого ж ефекту залежності від розміру населення не було виявлено на рівні міст та сел.

На збільшення рівня абсентеїзму впливає етнічна різноманітність, яка пропорційна кількості національних меншин.

Для прогнозів рівня абсентеїзму також використовують рівень явки на попередніх виборах, різницю у витратах на виборчу кампанію, легкість/складність процедури реєстрації, а також наявність чи відсутність обов'язкового голосування. Обов'язкове голосування, залежно від рівня його забезпечення, найкраще забезпечує високий рівень явки [39, 659-661].

Теорія виборів другого порядку. Запровадження прямих виборів до Європейського парламенту було переломним моментом у розвитку виборчої політики: перший великий експеримент у міжнародній демократії. З точки зору явки, результати були такими, що розчарували. Цей досвід привів аналітиків до поняття "другорядних виборів", тобто виборів, які є менш важливими для виборців, партій та ЗМІ. Національні вибори, які визначають владу уряду держави стали вважати виборами "першого порядку". Вибори на

нижньому рівні (федеральні, регіональні та місцеві) відносяться до категорії "другого порядку". Згідно теорії виборів другого порядку поведінка під час таких виборів формується політикою виборів першого порядку [78, с. 61].

Теорія виборів другого порядку найбільше застосовується до виборів до Європейського парламенту. Низька явка є важливим показником статусу другого порядку, що саме і передбачається в межах цієї теорії. З приводу рівня явки на виборах до Європарламенту існує дві точки зору:

- 1) явка на виборах другого порядку більше залежить від мобілізації, ніж від переконань кожного виборця;
- 2) на явку впливають сумніви щодо самого європейського проєкту.

Що стосується місцевих виборів, то з самого початку їх систематичного аналізу виявлено нижчу явку, що узгоджується з теорією виборів другого порядку. Однак категорії першого і другого порядку неможливо точно визначити. У Великобританії, наприклад, явка на місцевих виборах, як правило, вища, ніж в інших європейських країнах. Порівняльний аналіз країн світу (не лише європейських) свідчить про те, що явка на місцевих виборах не завжди нижча, ніж на національних. У зв'язку з цим був введений складник "поворот явки" (turnout twist), який показує залежить значимості виборів від податкових надходжень та витрат, чим і пояснюються такі випадки [78, с. 62].

Отже, теорія виборів другого порядку базується на двох твердженнях. По-перше, високоставкові вибори (вибори першого порядку) впливатимуть на поведінку на низькоставкових виборах (виборах другого порядку).

Друге важливе твердження теорії другого порядку полягає в тому, що люди будуть голосувати або не голосувати залежно від того, скільки «поставлено на карту»; зазвичай це оцінюється виборцями через рівень партійної мобілізації та висвітлення виборчої кампанії в ЗМІ [83, 788-791].

Отже, проблематика електоральної поведінки та зокрема абсентеїзму активно досліджується та розвивається як в теоретичному, так і в методологічному аспектах, оскільки кожен з них впливає на загальне розуміння основних компонентів демократії.

РОЗДІЛ 2

АБСЕНТЕЇЗМ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Вибори до Європейського парламенту як вибори другого порядку

Визначальною парадигмою при дослідженні виборів до Європейського парламенту є те, що вони мають «другий порядок» порівняно з національними виборами. По-перше, явка зазвичай нижча; по-друге, нові партії (часто євроскептичні партії з лівого та правого спектрів) працюють активно; по-третє, урядові партії втрачають рейтинги через помилки в своїй діяльності; по-четверте, зазвичай на порядку денному розглядаються національні проблеми, а політичні суб'єкти, що домінують у виборчій кампанії, часто є національними політиками, які фактично не балотуються на виборах до Європарламенту. Загалом увага ЗМІ до партій Європейського парламенту є меншою [17, с. 130].

Отже, вибори до Європарламенту для громадяни ЄС є не такі важливі, як вибори на національному рівні, а це призводить до менш політизованих кампаній та до виборчого абсентеїзму. Виборці мають менший стимул голосувати як стратегічно (з точки зору раціонального вибору), так і відповідно до своїх ідеологічних уподобань.

Неважливість вибрав до Європарламенту для громадян ЄС пов'язана з його функціями та місцем в політичній системі Євросоюзу по зрівнянню із значенням та функціями національних парламентів.

Повноваження будь-якого інституту впливають із його статусу. Це повною мірою стосується Європейського парламенту, статус якого постійно

змінюється з моменту його створення, поступово наближаючись до статусу національного парламенту [17, с. 132].

Виникнення Європейського парламенту пов'язане з процесом європейської інтеграції та формуванням спільної європейської політичної системи. Першим кроком до створення Європейського парламенту було підписання Римських договорів у 1957 році, які заснували Європейську Економічну Спільноту (ЄЕС). Проте, на той момент роль парламенту, який до 1962 р. називався Європейською Асамблеєю, була обмежена.

До введення прямих виборів, члени Європейської Асамблеї призначалися національними парламентами кожної з країн-членів. Таким чином, усі депутати законодавчого органу Європейської економічної спільноти мали подвійний мандат.

На Конференції з безпеки та співробітництва в Європі, що відбулася в Парижі 9 і 10 грудня 1974 року, ухвалили рішення, що в 1978 році або пізніше повинні відбутися прямі вибори до Європарламенту, який зобов'язали подати нові пропозиції щодо змін Конвенції про встановлення одноразового виборчого системи для обрання Парламенту європейської економічної спільноти, прийнятої у 1960 році. Конвенція набула чинності 1 березня 1962 р. та передбачала що члени Парламенту мають бути обрані безпосередньо громадянами кожної держави-учасниці на основі загального, прямого та таємного голосування.

У січні 1975 року парламент прийняв новий проєкт Конвенції, на основі якої глави держав та урядів, після вирішення низки розбіжностей, досягли згоди на зустрічі у липні 1976 р. Прийнятий Європейською Радою Акт про вибори до Європейського парламенту був ратифікований всіма державами-членами та набув чинності в липні 1978 року, а перші вибори відбулися з 7 по 10 червня 1979 року.

З введенням прямих виборів у 1979 році, Європарламент отримав демократичну легітимність і його функції значно розширилися. Він

перетворився на співзаконодавця, який спільно з Радою Європейського Союзу визначає політику ЄС [12].

Найвища явка була зафіксована саме на перших виборах до Європейського парламенту, на яких проголосували 61,99 відсотка європейців, які мали право голосу (див. табл. 1).

Табл. 1. Явка виборців на виборах до Європейського парламенту в 1979р.[32].

Країна	Явка (%)
Бельгія	91,36
Данія	47,82
Німеччина	65,73
Ірландія	63,61
Франція	60,71
Італія	85,65
Люксембург	88,91
Нідерланди	58.12
Велика Британія	32.35

Завдяки Маастрихському договору (1993 р.) Європейський парламент отримав нові повноваження в області законодавства, бюджету та функцій щодо контролю Європейської комісії.

Лісабонський договір (2009) зміцнив роль Європейського парламенту та ще більше розширив його повноваження.

Європарламент став рівноправним законодавчим органом разом із Радою ЄС: бере участь у процесі прийняття законів, вносить пропозиції та має право на затвердження чи відхилення законодавчих актів.

Європейський парламент отримав посилені повноваження щодо бюджету: приймає річний бюджет ЄС і впливає на розподіл фінансових ресурсів разом з Радою ЄС.

Європарламент отримав механізми контролю діяльності Європейської комісії, зокрема він грає ключову роль щодо затвердження складу Єврокомсії. Крім того, члени Єврокомісії зобов'язані звітувати перед Європарламентом щодо їхньої діяльності та відповідати на запитання парламентарів. Парламент

також контролює виконання ухваленого бюджету та може вимагати звітності від Комісії щодо його використання. Європарламент має міжпарламентські комітети, які співпрацюють з відповідними комітетами Єврокомісії, що дозволяє здійснювати регулярний обмін інформацією.

Функції Європейського парламенту були розширені і у сфері міжнародних відносин – він був залучений до процесу ратифікації міжнародних угод, укладених ЄС; ініціює та підтримує міжпарламентські відносини з національними парламентами держав-членів та їхніми робочими органами з будь-яких питань, що становлять інтерес для ЄС.

Більшій демократичності та легітимності надали Європарламенту отримані повноваження щодо захисту прав громадян ЄС. Він є форумом для вираження інтересів європейських громадян та забезпечує їх представництво на рівні ЄС [12].

Однак розширення повноважень Європейського парламенту та підвищення його статусу не призвело до підвищення рівня явки на європарламентських виборах у 2009 та 2014 рр. (див. табл. 2).

Табл. 2. Явка виборців на виборах до Європейського парламенту з 1979 по 2019 рік[82].

Рік	1979	1984	1989	1994	1999	2004	2009	2014	2019
Явка (%)	61,99	58,98	58,41	56,67	49,51	45,47	42,97	42,61	50,62

Необхідно зазначити, що за ці роки відбулися значні зміни щодо складу Європейського Союзу. У 1979 році вибори відбулися у всіх дев'яти державах-членах, а у 2019 році — у всіх 28 державах-членах. Більшість з нових членів мала менший досвід щодо розбудови парламентської демократії порівняно з державами-членами ЄС 1979 року і це також вплинуло на зменшення загального рівня явки (див. табл. 3, табл. 4).

Табл. 3. Явка виборців країн-членів ЄС, які вперше голосували на виборах до Європейського парламенту в 2004 році [32].

Країна	Явка (%)
Греція	28,30
Естонія	26,83
Кіпр	72,50
Литва	48,38
Латвія	41,34
Угорщина	38,50
Мальта	82,39
Польща	20,87
Словенія	28,35
Словакія	16,97
Середня явка	40,44

Табл. 3. Явка виборців країн-членів ЄС з 1979 року, які голосували на виборах до Європейського парламенту в 2004 році [32].

Країна	Явка (%)
Бельгія	90,81
Данія	47,89
Німеччина	43,00
Ірландія	58,58
Франція	42,76
Італія	71,72
Люксембург	91,35
Нідерланди	39,26
Велика Британія	38,52
Середня явка	58,21

Однак крім того, що виборці просто вважають європейські вибори відносно неважливими, на зниження явки може впливати низький рівень мобілізації з боку партій і ЗМІ в тій чи іншій країні, а також сама процедура виборів.

Недоліки у функціонуванні Європейського парламенту є відсутність єдиного виборчого правила. Депутати Європарламенту обираються з національних списків, відповідно до виборчого законодавства кожної країни,

а національні політичні партії чітко контролюють виборчий процес. Договори ЄС передбачають, що вибори до Європейського парламенту відбудуться згідно з єдиною процедурою у всіх державах-членах. Однак єдиним зобов'язанням держав-членів є використання певної форми пропорційної виборчої системи. Держави-члени мають самі вирішувати, як саме обираються депутати Європейського парламенту.

Щодо структури внутрішньопартійного розподілу бюлетенів, то близько половини держав-членів використовують пропорційне представництво з відкритим списком або системою єдиного перехідного голосу (система, яка орієнтована на кандидатів), інша половина використовує пропорційне представництво з закритим списком (система, яка орієнтована на партії). У системах, орієнтованих на кандидатів, виборці можуть обирати між кандидатами від однієї політичної партії. Навпаки, партійно орієнтовані системи дозволяють лише виборцям обирати між попередньо впорядкованими списками кандидатів, представленими партіями. Внаслідок такого різноманіття виборчих законів та форм організації вибори до Європейського парламенту можна скоріше описати як національні вибори, а не як транснаціональний конкурс [79].

Щоб виправити ситуацію було запропоновано формування так званих транснаціональних списків, де буде сформовано список кандидатів, які обиратимуться в єдиному окрузі, утвореному з усієї території Європейського Союзу. Це полегшило б голосування за кандидатів у державах-членах та фактично дало б громадянам два голоси: один за їх національний чи регіональний виборчий округ, а інший – за округ ЄС. Вперше представлена на пленарному засіданні Європейського парламенту у 2011 році ця пропозиція не отримала підтримки більшості ні тоді, ні пізніше. Остання невдача відбулася у 2018 році, оскільки не було сформовано транснаціонального списку на вибори до Європейського парламенту у 2019 році. Однак ця ідея, ймовірно, буде повернута до розгляду перед виборами 2024 року, оскільки її активно

підтримували президент Франції Еммануель Макрон, тодішній канцлер Німеччини Ангела Меркель та Європейська комісія [69].

«Створення європейського виборчого округу сприятиме посиленню європейського виміру виборів, так як кандидати отримають можливість звернутися до більшого числа виборців по всій Європі. Цей процес зумовить громадські дебати в масштабах всього європейського простору, що посилить роль європейських політичних партій», - звернулися члени Європейської Комісії до Європейської Ради, пропонуючи почати обговорення інституційних змін в ЄС [25].

На саміті глав держав та урядів країн Південної Європи, що відбувся у Римі 10 січня 2018 року, представники Кіпру, Іспанії, Франції, Греції, Італії, Мальти та Португалії, заявили, що «транснаціональні списки депутатів Європейського парламенту, які обираються на європейському рівні, можуть зміцнити демократичний вимір Союзу», тому вони готові були підтримати експеримент з транснаціональними списками в надії, що їх створення послужить зміцненню європейського громадянства на противагу поширенню євроскептицизму. Президент Еммануель Макрон запевнив, що Франція бачить Європу в майбутньому більш демократичною, яка обирає свій парламент на основі транснаціональних списків кандидатів [81].

Вишеградська група виступила проти «транснаціональних списків», так само, як і Європарламент в цілому, через опозицію Європейської народної партії, яка вважає пропозицію «безвідповідальною», проте процес імплементації «транснаціональних списків» підтримали соціалісти та ліберали Європейського парламенту. Голова комітету Європарламенту із закордонних справ Ельмар Брок зазначив, що «транснаціональні списки» лише розширять прірву між громадянами ЄС і їх депутатами. Таким чином, на сесії 7 лютого 2018 р. депутати Європарламенту відкинули ідею «транснаціональних списків».

Голова Європейської Комісії з самого початку висловлював сумніви щодо доцільності введення «транснаціональних списків» на виборах до

Європарламенту 2019 р. Ж. К. Юнкер вважав, що залишилось занадто мало часу, щоб узгодити та ратифікувати реформу з усіма державами-членами ЄС. Відповідні поправки в союзний договір і національні виборчі закони необхідно було внести до травня 2018 року - за рік до європейських виборів. Лідери держав-членів і урядів на лютневому саміті відклали це питання до тих часів, коли хтось, після виборів 2019 р., буде наполягати на поновленні дискусії [81].

Отже, питання щодо зміни процедури обрання євродепутатів виникло, зокрема, через необхідність підняття статусу Європейського парламенту, що, ймовірно, призвело б до збільшення рівня виборчої явки.

Хоча Європейський Союз з часом набуває більшого значення для громадян країн-членів, зокрема «нових» (навіть з точки зору перерозподілу ресурсів та підтримки цих «нових» країн) все ж таки, результати явки говорять про те, що вибори до Європарламенту продовжують бути виборами другого порядку. Ускладнює ситуацію щодо абсентеїзму і поширення євроскептицизму в країнах-членах ЄС.

Наприклад, у Великій Британії сильний євроскептицизм призвів до проведення референдуму щодо виходу країни з Європейського Союзу (Brexit). Інші країни, такі як Італія, Франція та Нідерланди, також мають сильні євроскептичні сили, які висувають критику щодо європейської інтеграції та європейських інституцій.

У країнах Центральної та Східної Європи, які приєдналися до Європейського Союзу після кінця комуністичного режиму, спостерігаються різні рівні євроскептицизму. Це пояснюється різними історичними, соціокультурними та політичними контекстами кожної країни.

У Польщі, Угорщині та Чехії значна частина населення та політичних сил виражають незадоволення щодо певних аспектів європейської інтеграції - міграційної політики, повноважень та ролі Європейської комісії, обмеження національного суверенітету тощо. Євроскептичні партії в цих країнах набули певної підтримки, що забезпечило їх присутність у парламентах. В інших країнах Центральної та Східної Європи, таких як Естонія, Латвія і Словенія,

євроскептицизм менш поширений або має менший вплив. У цих країнах більшість населення підтримує європейську інтеграцію та відчуває користь від членства в Європейському Союзі [50].

Також слід відзначити, що євроскептицизм може мати різні форми і проявлятися на різних рівнях - від малих партій, які мають обмежену підтримку, до великих політичних сил, які впливають на політичний порядок денний країни. Рівень євроскептицизму також може змінюватися в залежності від конкретних політичних подій, економічних факторів та національних контекстів.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогодні не вдалося лідерам ЄС підняти статус виборів до Європейського парламенту та вивести їх за межі виборів другого порядку. Крім того, поширення євроскептицизму в країнах-членах ЄС, зокрема «нових», також принижує значення цих виборів. Ці два фактори негативно впливають на рівень явки громадян ЄС, тому подолання абсентеїзму під час виборів до Європарламенту є актуальною проблемою як в теоретичній, так і в практичній площині.

2.2. Абсентеїзм та його причини на виборах до Європарламенту (на прикладі Польщі)

Дослідимо вибори до Європейського парламенту в Польщі, використовуючи гіпотезу виборів другого порядку з урахуванням євроскептицизму.

Ставлення громадян Польщі до ЄС. Польща приєдналася до ЄС разом із сімома іншими посткомуністичними країнами Східної Європи у травні 2004 року. Перші півтора десятиліття посткомуністичної політики в Польщі характеризувалися дуже високим рівнем згоди між основними політичними гравцями щодо загального напрямку і головних цілей зовнішньої політики. Поряд зі вступом до НАТО, членство в ЄС було однією з головних

зовнішньополітичних цілей для всіх польських урядів усіх політичних переконань після 1989 року. Польща була в авангарді посткомуністичних держав, які прагнули інтегруватися в західні міжнародні структури.

Отже, в той час існував дуже високий рівень суспільного консенсусу щодо мети членства Польщі в ЄС. Поляки переважною більшістю голосів (три чверті) проголосували за вступ до ЄС на референдумі у червні 2003 року, на якому більшість основних партій та політичних угруповань закликали проголосувати "за" [76, 18-21].

Згодом підтримка громадянами членства в ЄС фактично зросла і Польща виявилася однією з найбільш єврофільських країн з точки зору суспільних настроїв. Наприклад, опитування, проведене в березні 2019 року агентством Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS), яке відстежувало ставлення польської громадськості до європейської інтеграції відтоді, як країна подала заявку на членство в ЄС у 1994 році, показало, що 91% респондентів підтримують членство Польщі і лише 5% були проти. Протягом більшої частини періоду після вступу до ЄС 80-90% підтримували членство і лише 5-10% були проти [75].

Однією з головних причин, чому рівень народної підтримки членства країни в ЄС залишався таким високим, було те, що багато поляків, особливо старшого покоління, розглядали процес європейської інтеграції як частину символічного возз'єднання Польщі із західною міжнародною спільнотою зі спільними цінностями – культурними та духовними. Таким чином, народна підтримка членства в ЄС від самого початку ґрунтувалася на уявленні про вступ до Європейського Союзу як про кульмінацію посткомуністичного процесу демократизації. Таке ставлення до акту приєднання певною мірою було притаманне більшості посткомуністичних держав, які вступили до ЄС у той час, і було відображено в гаслі «повернення до Європи».

Сприйняття вступу до ЄС як історичного та цивілізаційного вибору ускладнило для польських євроскептиків побудову переконливого альтернативного наративу [72].

Однак, хоча поляки продовжували підтримувати членство своєї країни в ЄС, ця підтримка часто виглядала досить поверхневою. Багато хто мав занепокоєння щодо майбутнього європейського курсу і значно більше людей розійшлися в думках щодо спроб поглибити інтеграцію та розширити компетенцію ЄС у низці сфер. Наприклад, опитування CBOS, проведене в березні-квітні 2017 року, показало, що 43% поляків вважали, що захист незалежності держав-членів має бути пріоритетом, порівняно з 31% громадян, які виступали за обмеження національного суверенітету для забезпечення ефективності ЄС [49].

Більшість поляків також виступали проти приєднання їхньої країни до зони єдиної валюти. Наприклад, опитування CBOS, проведене в листопаді 2018 року, показало, що 71% респондентів були проти запровадження євро і лише 22% - за [64].

Поляки також, як виявилось, стають дедалі більш усвідомленими у своєму підході до членства в ЄС: їхня підтримка зумовлена відчутними матеріальними вигодами, які, на їхню думку, приносить Європейський Союз. Однак неприємним для прихильників ЄС став той факт, що молодше покоління поляків після вступу до ЄС виявилось найбільш антиєвропейськи налаштованим. Опитування CBOS, проведене в березні 2019 року, показало, що 11% 18-24-річних виступають проти членства в ЄС порівняно з середнім показником 5% серед усіх респондентів [12].

Водночас ідея членства в ЄС як природного та очевидного цивілізаційного вибору опинилася під загрозою через зростаюче у громадян відчуття культурних відмінностей між Польщею та Західною Європою. Наприклад, прихильність поляків до традиційної моралі та національної ідентичності різко контрастувала з ліберальними та космополітичними цінностями, які поділяють західноєвропейські політичні еліти та активні представники сфери культури. Ця проблема знайшла своє відображення в негативній реакції поляків (та інших центральноєвропейців) на схему обов'язкових квот ЄС для мігрантів, розроблену для подолання європейської

міграційної кризи 2015 року. Поляки прагнули уникнути культурних і безпекових проблем, з якими, на думку багатьох з них, зіткнулися західноєвропейські країни, прийнявши велику кількість мігрантів-мусульман [22, с. 37-38].

Наприклад, опитування CBOS, проведене в червні 2018 року, показало, що 72% поляків виступало проти прийняття біженців з Близького Сходу і Північної Африки, і лише 22% були згодні. Те саме опитування також виявило, що 75% респондентів були проти прийому біженців з мусульманських країн (навіть якщо б Польщі загрожували фінансові санкції) і лише 16% - за [75]. Більше того, опитування, проведене в червні 2017 року агентством IBRiS для журналу Polityka, показало, що 51% респондентів готові підтримати вихід Польщі з ЄС, якщо це буде єдиним способом запобігти примусу країни до прийому мігрантів з мусульманського світу [63].

Євроскептицизм політичних партій Польщі. Основними політичними силами, які виступили проти вступу Польщі до ЄС на референдумі 2003 року, були національно-консервативна партія «Ліга польських родин» («Liga Polskich Rodzin», LPR) і радикальна аграрна партія «Самооборона» («Samobrona»), яку очолював лідер фермерського протестного руху А. Леппер.

У 2003 році «Ліга польських родин» очолила найгучнішу кампанію проти європейської інтеграції. Партія критикувала Європейський Союз та представляла його як загрозу суверенній державності та католицьким християнським традиціям Польщі. «Ліга польських родин» залишилася глибоким євроскептиком і після вступу Польщі до ЄС – виступала за збереження суверенітету і самобутності країни в рамках ЄС [61, 184-185].

Партія «Самооборона» провела тоді більш прагматичну кампанію і, незважаючи на свої часто жорсткі антиєвропейські висловлювання, стверджувала, що вона не виступає проти членства Польщі в ЄС у принципі, а лише проти нібито несприятливих умов вступу, про які домовлявся тодішній польський уряд. Під час референдуму «Самооборона» проводила кампанію під

досить загадковим гаслом «вибір за вами», хоча було достатньо зрозуміло, на який «вибір» натякала партія своїм виборцям. Після вступу Польщі до ЄС критика «Самооборони» на адресу Європейського Союзу стала більш стриманою. Підхід партії до європейських питань залежав від поточної політичної кон'юнктури. Часто дуже різкі нападки партії на ЄС були пов'язані з критикою проєвропейських політиків [61, с.186-187].

«Самооборона» і «Ліга польських родин» пройшли до парламенту в 2001 році, отримавши 10,1% і 7,9% голосів виборців відповідно, і забезпечили собі переобрання в 2005 році з 11,4% і 8% підтримкою відповідно. А. Леппер отримав 15,1% голосів на президентських виборах 2005 року.

У травні 2006 року обидві партії увійшли до складу уряду як молодші партнери в коаліції, очолюваній правою партією «Право і справедливість» («Prawo i Sprawiedliwość», PiS), але були усунуті від будь-якого впливу на зовнішню та європейську політику уряду. Хоча «Самооборона» в будь-якому випадку майже повністю відійшла від дискусій про ЄС, період мовчання «Ліги польських родин» щодо європейської політики раптово закінчився, коли на початку 2007 року вона рішуче виступила проти спроб ЄС переглянути конституційний договір (те, що мало стати Лісабонським договором). Однак обидві партії відійшли в тінь після того, як на парламентських виборах 2007 року вони не подолали 5% бар'єр [61, 188].

Найбільш значущою польською партією, яка просувала євроскептичні ідеї, була «Право і справедливість», хоча її ставлення до європейської інтеграції не завжди можна було чітко окреслити. «Право і справедливість» завжди підтримувала членство в ЄС, за яке агітувала на референдумі 2003 року, як єдину реалістичну зовнішньополітичну альтернативу для Польщі. У партії домінувала думка, що в інтересах країни приєднатися до Європейського Союзу і потім проводити реформи.

Перебуваючи при владі у 2005-2007 роках, «Право і справедливість» рішуче відстоювала інтереси країни в рамках ЄС. Однак не потрібно перебільшувати різницю між європейською політикою, яку проводив цей уряд

та уряд-попередник. Більшою мірою політика підтримки європейської інтеграції продовжувалась, особливоу важливих для країни сферах, як, наприклад, оборонна чи енергетична. «Право і справедливість» також підтримувала сільськогосподарську політику ЄС та інші ініціативи. Підтримка Польщі через надходження з бюджету Європейського Союзу зумовила те, що, навпаки, відбувалося поглиблення європейської інтеграції та зміцнення наднаціональних інституцій.

З іншого боку, «Право і справедливість» демонструвала критичне ставлення до пропозицій поглиблення європейської інтеграції та послаблення ролі національних держав. Партія захищала польський суверенітет та інтереси в рамках ЄС, особливо в морально-культурній сфері, виступала за збереження традиційних цінностей та національну ідентичність країни.

Партія завжди наполягала на тому, що Польща не повинна запроваджувати єдину європейську валюту, доки економіка країни не буде більш тісно пов'язана з рештою країн ЄС. Крім того, «Право і справедливість» виступала за те, щоб остаточне рішення щодо впровадження євро було схвалене на референдумі. Однак після початку кризи в євроні в 2010 році у партійних лідерів дедалі більше складалося враження, що неможливо прорахувати, коли ж у майбутньому Польщі буде вигідно запровадити євро [61, 191-195].

Після референдуму у Великій Британії щодо виходу з ЄС, який відбувся у червні 2016 року, «Право і справедливість» закликала до фундаментального переосмислення траєкторії європейського проекту, наголошуючи на необхідності проведення глибоких реформ. Партія наполягала на укладенні нового європейського договору, який повернув би Європейському Союзу його первісну роль сильної, але вільної міжнародної «конфедерації» економічно співпрацюючих суверенних національних держав. Було також зазначено про необхідність застосування консенсусного підходу до прийняття рішень та чіткого визначення щодо розподілу прав між інститутами ЄС і країнами-членами. Це передбачало: послаблення бюрократії Європейської комісії, роль

якої буде обмежена регулюванням єдиного ринку; передачу більших повноважень щодо прийняття рішень в ЄС Європейській Раді та національним урядам, які матимуть більше свободи у проведенні власної політики; зменшення домінуючої ролі франко-німецької вісі [24, с.6].

Більше того, восени 2015 року новий уряд, сформований партією «Право і справедливість», яка знову стала правлячою, опинився в конфлікті з інституціями ЄС та великими європейськими державами на кількох «фронтах». По-перше, разом з іншими центральноєвропейськими державами він відмовився виконувати план, узгоджений на саміті ЄС у вересні 2015 року, який передбачав примусове переселення мігрантів з Близького Сходу та Північної Африки, які перебували в Греції та Італії. Пропозиція була прийнята польським урядом партії-попередника - «Громадянської платформи» («Platforma Obywatelska», PO). Ця ліберально-центристська партія була правлячою у 2007-2015 роках, а згодом стала головною опозиційною силою.

З січня 2016 року уряд, сформований партією «Право і справедливість», опинився в тривалому протистоянні з Європейською комісією з приводу питань верховенства права. Спочатку суперечка точилася навколо функціонування конституційного трибуналу Польщі, але в липні 2017 року вона переросла в запеклу суперечку навколо програми судової реформи, яку «Право і справедливість» оскаржувала. Європейська комісія зробила безпрецедентний крок, ініціювавши проти Польщі справу за статтею 7 договору про Європейський Союз, яку вона може застосувати проти будь-якої країни-члена ЄС, в якій, на її думку, існує «системна загроза» демократії та верховенству права. Європейська комісія не лише погрожує Польщі санкціями, включно з призупиненням права голосу в Європейській Раді, але й подала до Суду Євросоюзу на уряд «Права і справедливості» через судову реформу та відмову приймати по квотах біженців з Греції та Італії [24, с. 6-7].

З іншого боку, «Право і справедливість» визнавала, що судова реформа необхідна, оскільки польські суди були вкрай неефективними і допускали часті порушення. Але при цьому, партія звинуватила Європейську комісію в

упередженості та подвійних стандартах, стверджуючи, що реформи відповідали практиці, яка існувала в інших усталених західних демократіях. Упередженість «Право і справедливість» пояснювала тим, що Варшава рішуче відстоювала польські інтереси та цінності, а також виступала проти ліберальної та мультикультурної політики, яку підтримує політичний істеблішмент Євросоюзу.

Конфлікти уряду, сформованого партією «Право і справедливість», з інституціями ЄС стали одним із чинників погіршення відносин Польщі з основними європейськими державами.

Опоненти стверджували, що «Право і справедливість» настільки маргіналізувала Польщу в інститутах ЄС, що Євросоюз буде набагато менше брати участь у майбутньому розвитку країни. Натомість партія закликала до формування власної течії в ЄС на противагу впливу франко-німецької вісі: наприклад, шляхом створення альтернативних альянсів з посткомуністичними державами Центральної та Східної Європи [24, с. 8].

Вибори до Європейського парламенту в Польщі (2004-2014 рр.). Закон про вибори до Європейського парламенту залишився практично незмінним з моменту його першого затвердження у 2004 році. Польські депутати Європарламенту обираються у 13 виборчих округах. Вибори проводять "виборчі комітети" (komitety wyborcze) до складу яких входять або партії (коаліції партій), або позапартійні незалежні громадські комітети виборців, зареєстровані групами, які складають не менше однієї тисячі виборців.

Для того, щоб зареєструвати список кандидатів у виборчому окрузі, виборчий комітет повинен зібрати 10 тисяч підписів виборців, які проживають у цьому окрузі. Якщо виборчий комітет збирає необхідну кількість підписів щонайменше в семи округах, то він автоматично реєструється по всій країні.

Для того, щоб отримати частку в розподілі мандатів, окремим партіям та громадським комітетам необхідно набрати щонайменше 5% голосів

виборців на загальнонаціональному рівні (виборчим коаліціям - 8%), тому в дійсності єдиними виборчими комітетами, які мали серйозні шанси на представництво, були ті, які змогли зареєструвати списки кандидатів по всій країні.

У положенні, покликаному заохочувати участь у виборах, немає фіксованої кількості місць, виділених для кожного виборчого округу. Вона визначається після виборів на основі явки виборців у цьому окрузі [48].

Соціологічні дослідження виборів до Європарламенту в Польщі виявили низку типових рис, характерних для виборів другого порядку, зокрема рівень явки.

Європейські питання відігравали дуже другорядну роль на виборах 2004 року. Звичайно, «Ліга польських родин» відродила своє старе гасло референдуму «Вчора Москва, сьогодні Брюссель», а «Самооборона», описуючи свій підхід як «єврореалістичний», закликала до повного перегляду умов вступу і виходу з ЄС. Однак більшість партій не робили жодних спроб надати виборцям чіткий вибір щодо майбутньої траєкторії розвитку ЄС, а питання ЄС були майже повністю затьмарені внутрішніми та іншими неєвропейськими зовнішньополітичними темами, наприклад такими, як участь Польщі в конфлікті в Іраку. Винятком була, мабуть, партія «Право і справедливість», яка підготувала досить детальну програмну заяву, в якій виклала бачення щодо ЄС, зокрема пропозицію запровадження значних бюджетних трансфертів від багатших до бідніших країн.

Явка на виборах до Європарламенту 2004 року відобразила другорядність європейського питання для польських виборців. Вона становила лише 20,9%, що є другим найнижчим показником серед країн ЄС [32]. Виборча кампанія 2004 року була надзвичайно стриманою і не змогла привернути увагу громадськості. Частково це було пов'язано з тим, що в той час Польща була охоплена кризою, пов'язаною з формуванням уряду і спекуляціями щодо можливості дострокових парламентських виборів, внаслідок чого основні партії хотіли зберегти свої сили і надали виборам до

Європарламенту дуже низький пріоритет. Наприклад, «Громадянська платформа» фактично формально згорнула свою кампанію за тиждень до виборів. Ставлення самих партій до цих виборів безумовно збільшело рівень абсентеїзму.

Дещо схожа ситуація була і в 2009 році. Хоча напередодні виборів відносини між Польщею та ЄС були досить важливим питанням через гостроту дебатів навколо Лісабонського договору, виборчі кампанії партій знову зосередилися на внутрішніх питаннях. Європейська тематика не була повністю відсутня на виборах – все ж таки відносинам між Польщею та ЄС було приділено дещо більше уваги, ніж під час кампанії 2004 року. Однак це не означало, що партії конкурували між собою через різне бачення майбутньої траєкторії розвитку ЄС та характеру участі Польщі в європейському проекті. Більшою мірою вони змагалися за те, хто з них зможе найефективніше представляти польські національні інтереси в інституціях ЄС, а розбіжності щодо цього питання були представлені у партійних програмах.

Лише невеликі праворадикальні євроскептичні партії, такі як «Права Республіка» («Prawica Rzeczypospolitej», PR), консервативно-католицька партія «Лібертас» та радикальний консервативно-ліберальний «Союз реальної політики» (Unia Polityki Realnej, UPR) надали широкого розголосу своєму баченню майбутньої траєкторії розвитку ЄС. Всі три партії виступали як проти Лісабонського договору, так і проти вступу Польщі до єврозони.

Хоча у 2009 році явка зросла до 24,5%, все одно це був третій найнижчий показник в ЄС [32].

Більшість експертів припускали, що на виборах до Європарламенту 2014 року боротьба також точитиметься переважно навколо питань внутрішньої політики. Однак у лютому ескалація кризи в Україні, яка з геополітичних причин завжди була центральною темою польської політики, змінила зміст виборчої кампанії. На виборах основними стали питання безпеки, в тому числі й у вимірі ЄС.

Прем'єр-міністр Д. Туск (голова партії «Громадянська платформа») використав українське питання, зображуючи свій уряд як ключового гравця у визначенні міжнародної реакції на кризу. Він також намагався пов'язати це питання з майбутнім європейської інтеграції. Д. Туск стверджував, що євроскептичні партії, такі як «Право і справедливість», яка була тоді в опозиції, грали на руку Росії, заохочуючи великі європейські держави розвивати двосторонні відносини з Москвою. Прем'єр-міністр наголошував, що переслідування великими країнами-членами ЄС власних вузьких, короткострокових національних інтересів часто суперечить інтересам Польщі. Натомість він пропонував цим країнам зайняти спільну позицію з іншими членами ЄС щодо відносин з РФ. Д. Туск також спробував актуалізувати питання створення енергетичного союзу ЄС в контексті проблематики безпеки.

Партія «Право і справедливість» намагалася переорієнтувати виборчу кампанію до Європарламенту на внутрішні питання, пов'язуючи національну безпеку з соціально-економічною політикою. Однак ці зусилля були не зовсім успішними і міжнародні питання залишилися домінуючою темою виборів. Тоді «Право і справедливість» зробила спробу підірвати довіру до «Громадянської платформи» як гаранта безпеки, стверджуючи, що уряд Д. Туска сам несе часткову відповідальність за українську кризу.

Європейські питання також були присутні у виборчій кампанії 2014 року завдяки тому, що в ЗМІ обговорювалися виступи лідера «Конгресу нових правих» Я. Корвін-Мікке, який стверджував, що половина тодішніх членів Європейської комісії має бути заарештована та обіцяв підірвати ЄС зсередини і перетворити його інституції на бордель [87].

У 2014 році явка знову дещо знизилася по зрівнянню з виборами 2009 року - до 23,8% [32]. Це означає, що поляки продовжували оцінювати проблеми ЄС та міжнародну політику через призму внутрішньої політики.

Необхідно зазначити, що явка поляків на виборах до Європейського парламенту є значно нижчою, ніж найнижча явка на парламентських (40,57%

у 2005 році) [30], президентських (50,99% у 2005 році) [31] та місцевих (33,4% у 1994 році) виборах [29].

Євроскептицизм в контексті виборів до Європейського парламенту в 2019 р. Уряд, сформований партією «Право і справедливість», остерігався розширення повноважень ЄС за рахунок держав-членів та наполягав на тому, що ЄС повинен приділяти більше уваги ролі національних парламентів. Однак, незважаючи на те, що «Право і справедливість» перебувала у постійному конфлікті з політичним істеблішментом ЄС з певних питань, євроскептицизм був дуже мало представлений на виборах до Європарламенту 2019 року. Партія намагалася пом'якшити свої розбіжності з інституціями Європейського Союзу і демонстративно підкреслювала свою рішучу відданість подальшому членству в ЄС як ключовому елементу польської зовнішньої політики. «Право і справедливість» також намагалася позиціонувати себе як прихильницю реформ в ЄС. Партія прикладала зусиль щодо зміцнення єдиного ринку, посилення прикордонного контролю, зменшення ухилення від сплати податків, створення нового антимонопольного органу ЄС тощо [59].

Ця спроба партії «Право і справедливість» уникнути відверто євроскептичної риторики була зумовлена побоюванням, що ліберально-центристська опозиція спробує перетворити вибори до Європарламенту на фактичний референдум щодо подальшого членства Польщі в ЄС. Опозиція стверджувала, що часті конфлікти правлячої партії з інституціями ЄС можуть призвести до виходу Польщі зі складу Союзу. Враховуючи переважну підтримку поляками членства в ЄС, так званий «полекзит» був потенційно токсичним гаслом для провідних політиків. У підсумку практично всі основні опозиційні партії об'єдналися у «Європейську коаліцію» («Koalicja Europejska», KE) - виборчий альянс, сформований спеціально для участі у виборах до Європарламенту на чолі з «Громадянською платформою». До альянсу увійшли «Демократичний лівий альянс», «Польська селянська партія» («Polskie Stronnictwo Ludowe», PSL) та ліберальна група «Сучасна»

(«Nowoczesna»). З огляду на свою ідеологічну різноманітність, коаліція намагалася виробити спільну чітку програму. Її передвиборча стратегія базувалася на представленні виборів до Європарламенту як «великий вибір» («wielki wybór») між поверненням Польщі до європейської політики та урядом, який, на думку коаліції, підірвав міжнародний авторитет країни, поставив під загрозу доступ Польщі до фондів ЄС і, зрештою, членство в Євросоюзі [87].

Однак спроба Європейської коаліції перетворити вибори до Європарламенту 2019 року на плебісцит щодо «Полексіту» не вдалася. В інтерв'ю газеті "Rzeczpospolita" президент Європейської комісії Ж.-К. Юнкер сказав, що Польща не вийде з ЄС, навіть якщо «Право і справедливість» переможе на парламентських виборах восени 2019 року [14]. Водночас зусилля владної партії, спрямовані на те, щоб запевнити поляків у своїй відданості подальшому членству Польщі в ЄС, також виявилися результативними. Наприклад, опитування, проведене в травні 2019 року соціологічним агенством Kantar, показало, що лише 38% респондентів вважали, що політика партії «Право і справедливість» може призвести до виходу Польщі з ЄС, тоді як 58% не погоджувалися з цим [35].

Єдиною євроскептичною темою, яку «Право і справедливість» піднімала під час виборчої кампанії стосувалася вступу Польщі до єврозони. Як і в попередні роки, партія наполягала на тому, що Польща не повинна переходити на євро, поки її економіка і рівень життя не стануть кращими, а рівень зарплат не підніметься до рівня зарплат найбільш розвинених країн-членів ЄС, зокрема Німеччини. Інакше, на її думку, це може призвести до зростання цін і погіршення становища поляків [53].

Оскільки громадяни Польщі була категорично проти переходу на євро, прихильники політичної партії «Право і справедливість» неодноразово намагалися представити «Європейську коаліцію» як рішучого прихильника запровадження євро. Дійсно, лідер «Громадянської платформи» Г. Схетин виступав з пропозиціями приєднатися до єдиної валюти [36]. Більше того,

деякі члени коаліції, зокрема група «Сучасна», були рішучими прихильниками якнайшвидшого переходу Польщі на єдину європейську валюту. Однак в інших випадках «Громадянська платформа» та інші члени коаліції займали більш помірковану позицію і опозиційний альянс публічно не висловлював спільної позиції щодо єдиної валюти під час виборчої кампанії до Європарламенту в 2019 році.

Прихильником достатньо жорсткого євроскептицизму був виборчий альянс «Конфедерація» («Konfederacja»), до складу якого ввійшли радикальні націоналісти, прихильники вільного ринку, євроскептики і соціал-консерватори. Один з лідерів «Конфедерації» окреслив політичну платформу групи наступними словами: «ми не хочемо євреїв, гомосексуалістів, абортів, податків і ЄС» [54].

Необхідно зазначити, що до альянсу входили не лише радикальні євроскептики, як партія «Національний рух» («Ruch Narodowy», RN), але й більш м'які євроскептики, зокрема перебіжчики з «Кукіз'15» («Kukiz'15») – політичного руху правих -, які віддавали перевагу ЄС, а не «полекзиту». Щоб приховати внутрішні розбіжності «Конфедерація» зосередилась на критиці партії «Право і справедливість» за нібито нездатність протистояти Сполученим Штатам та Ізраїлю в питанні примусу Німеччини виплатити репарації за втрати під час Другої світової війни. Альянс звинувачував правлячу партію та уряд у нездатності ефективно відстоювати польські інтереси.

На виборах до Європейського парламенту «Кукіз'15» (політичний рух, який відносять до м'яких євроскептиків), об'єднався з іншими партіями, зокрема з італійським правлячим «Рухом п'яти зірок», щоб сформувати транс-європейський виборчий альянс [65]. Проводячи кампанію під гаслом «Польща в Європі, Європа для Польщі» «Кукіз'15» чітко дав зрозуміти, що підтримує подальше членство Польщі в ЄС і виступає за реформування Союзу зсередини. Що стосується критики ЄС, то П. Кукіз (лідер руху) закликав повернутися до моделі, в якій всі члени ЄС мали б рівний статус, та до більш широкого

використання механізмів прямої демократії в ЄС, таких як голосування в Інтернеті та обов'язкові референдуми [55].

Вибори до Європейського парламенту 2019 р. як вибори першого порядку. Вибори до Європарламенту в Польщі у травні 2019 року відбулися напередодні осінніх парламентських виборів, які, на думку багатьох експертів та аналітиків, повинні були стати найбільш важливими з часів падіння комуністичного режиму в 1989 році. Знаючи, що хороший результат забезпечить перемогу правильна стратегія, основні партії розглядали вибори до Європарламенту як передумову парламентських виборів. Активність партій та політиків зумовила надзвичайно високий рівень висвітлення в ЗМІ виборчої кампанії. Як наслідок, вибори 2019 року практично нічим не нагадували типові вибори другого порядку і рівень явки це підтверджує - 45,7%. Такий рівень участі поляків у виборах до Європейського парламенту був значно вищим, ніж на будь-яких попередніх виборах і набагато ближчим до показників рівня явки на виборах до національного парламенту.

Незважаючи на те, що «Право і справедливість» є правлячою партією, вона продемонструвала винятково високі результати на виборах до Європарламенту, отримавши 45,4% голосів, випередивши «Європейську коаліцію», за яку проголосувало 38,5% виборців. Результат партії «Право і справедливість» не лише на 7,8% перевищив результат на національних парламентських виборах 2015 року, але й став найбільшою часткою голосів, отриманою будь-якою партією чи політичним альянсом на національних виборах після 1989 року. Це був особливо вражаючий результат, оскільки практично всі основні опозиційні партії об'єдналися в єдиний виборчий блок, а участь у виборах до Європарламенту традиційно була дуже низькою [77, с.192].

Водночас, оскільки дві основні конкуруючі політичні сили («Право і справедливість» та «Європейська коаліція») разом здобули 83,9% голосів виборців, за менші партії проголосували не так багато виборців. Найбільш

значною опозиційною групою, яка не приєдналася до Європейської коаліції, стала нова ліволіберальна партія «Весна» («Wiosna»), створена в лютому 2019 року колишнім мером північного воєводського міста Слупськ і активним захисником прав сексуальних меншин Р. Бедроном. Хоча "Весна" подолати 5-відсотковий бар'єр, результат в 6,1% партію розчарував. Водночас «Конфедерація» та «Kukiz'15» не змогли подолати виборчий бар'єр, отримавши лише 4,6% та 3,7% голосів відповідно [77, с.192].

Єдиним аспектом, в якому вибори до Європарламенту в 2019 році відповідали моделі виборів другого порядку, був той, що в них домінували національні політичні питання, а не європейські (з помітною відсутністю партійного євроскептицизму). З іншого боку, це був фактично перший етап національної парламентської виборчої кампанії (виборів першого порядку), якій притаманні насамперед питання внутрішньої, а не зовнішньої політики.

Насправді, виборча кампанія була стрімкою, а головні питання змінювалося майже щотижня.

Намагаючись згуртувати своїх прихильників, «Право і справедливість» зробила центральним елементом своєї передвиборчої кампанії пакет нових обіцянок щодо видатків на соціальне забезпечення та зниження податків. З огляду на традиційно низький рівень явки на попередніх виборах до Європарламенту, кампанія владної партії була зосереджена насамперед на мобілізації свого основного електорату в малих містах і сільській місцевості. Щоб продемонструвати своїм прихильникам, наскільки важливими були ці вибори, «Право і справедливість» також висунула кількох своїх найвідоміших міністрів у якості головних кандидатів [77, с.193].

Що стосується «Європейської коаліції», то її спроба перетворити вибори на фактичний референдум щодо подальшого членства Польщі в ЄС не спрацювала. Тому опозиційна коаліція спробувала змістити фокус своєї кампанії на внутрішні проблеми та на критику «Права і справедливості», стверджуючи, наприклад, що вона може отримати більше коштів ЄС для покращення системи охорони здоров'я в Польщі. Однак, незважаючи на те, що

якість охорони здоров'я була пріоритетним питанням для багатьох польських виборців, зусилля «Європейської коаліції» не мали успіху. Це пояснюється тим, що «Право і справедливість» мала набагато більший авторитет у питаннях соціальної політики, оскільки виконала більшість обіцянок, які давала на парламентських виборах у 2015 році [52].

Отже, вибори до Європейського парламенту в Польщі в 2004 р., 2009 р. та 2014 р. відповідають всім критеріям другого порядку, що пояснює надзвичайно високий рівень абсентеїзму на них. Вибори до законодавчого органу ЄС у 2019 р. можна охарактеризувати як вибори першого порядку, оскільки активність політичних партій Польщі та зниження рівня євроскептицизму підсилили їх значимість в очах громадян. Рівень абсентеїзму на цих виборах знизився майже у два рази, що свідчить про наявність механізмів збільшення явки на виборах до Європарламенту, які можна застосовувати не лише в Польщі, а й в інших країнах-членах ЄС.

2.3. Механізми подолання абсентеїзму в демократичному суспільстві

Участь громадян у виборчому процесі відіграє ключову роль у забезпеченні легітимності політичних рішень та представництва. Демократія, загальноприйнятий принцип якої полягає у тому, що влада походить від народу, потребує інформованого, активний і мобілізованого виборця. Тому подолання абсентеїзму є необхідною умовою для зміцнення демократичних цінностей та забезпечення ефективного функціонування політичної системи.

До інституційних чинників абсентеїзму належать такі, що пов'язані з виборчими правилами, політичною та партійною системами, ЗМІ тощо.

Наприклад, пропорційна виборча система може зумовити більш широку участь, оскільки вона забезпечує краще представництво громадян з різними політичними поглядами. Мажоритарна виборча система, як правило, сприяє

концентрації голосів на кількох партіях, тому зменшує мотивацію для участі у виборах [70, с.705].

Крім того, на явку впливає організація виборів та процес голосування. Наявність достатньої кількості виборчих дільниць, розташованих у зручних місцях, забезпечення безпеки та конфіденційності голосування можуть зменшити рівень абсентеїзму [67, с. 40-42].

Рівень довіри громадян до політичної системи, наявність або відсутність механізмів контролю щодо діяльності влади, доступ до прийняття політичних рішень також впливає на рівень абсентеїзму. Якщо громадяни не бачать, що їхні голоси та погляди будуть враховані в політичних процесах, вони можуть втратити мотивацію для участі у виборах. Політичні партії та влада повинні демонструвати прозорість, чесність та відповідальність у своїй роботі, щоб забезпечити довіру громадян.

Доступ до об'єктивної та різнобічної інформації про партії, кандидатів, їхні програми, а також про виборчі процедури позитивно впливає на мотивацію щодо участі у виборах [42, с. 189].

Система фінансування виборчих кампаній також має вплив на абсентеїзм: якщо політичні партії та кандидати мають достатні ресурси для проведення ефективних кампаній, перебувають приблизно в рівних умовах, то це сприяє підвищенню виборчої явки. В цьому аспекті важливою є заборона корупційних практик та забезпечення прозорості фінансування партій і кандидатів [46, с. 860-861].

Наявність в країні активних громадських організацій відіграє важливу роль у подоланні абсентеїзму. Вони можуть проводити освітні кампанії, інформувати громадян про важливість участі у виборах та надавати виборцям необхідні консультації. Ефективна взаємодія між політичними партіями, урядом та громадськими організаціями буде сприяти залученню більшої кількості громадян до виборів [5, с. 115-120].

Що стосується виборів до Європейського парламенту, то потрібне інвестування ресурсів у навчання громадськості щодо розширених

повноважень Європейського парламенту, оскільки раніше переважно національні парламенти ухвалювали політичні рішення в ЄС і, як показують опитування, переважна більшість тих, хто не ходить на голосування, або не розуміють роль Європарламенту, або вважають його не репрезентативним. [23, с. 342].

На виборах до Європарламенту в 1979 р. три з дев'яти держав-членів використовували принцип обов'язкового: Бельгія, Італія і Люксембург. З 1981 року до ЄС приєдналися загалом 18 держав, серед яких Кіпр також застосовував обов'язкове голосування. У 2019 р ці чотири країни, громадяни яких були формально зобов'язані голосувати на виборах до Європейського парламенту, становили 14% від усіх держав-членів ЄС. Обов'язкове голосування підвищує явку, навіть якщо формально немає покарання за неголосування, але збільшує витрати на недотримання вимог [58]. Було зроблено прогноз, що введення обов'язкового голосування підвищить явку на виборах до Європарламенту в середньому на 11,6%. При цьому постає серйозне питання про свободу вибору в демократичному суспільстві.

Синхронізація європейських та національних виборів, згідно прогнозам, збільшить явку на виборах до Європейського парламенту в середньому на 10,7%. Крім того, експерти радять державам-членам відмовитись від голосування в будні дні та заборонити однакові правила для європейських виборів [18].

Євроскептицизм та мобілізація виборців політичними партіями і кандидатами є неінституційними факторами, які впливають на рівень явки.

Технологія «від дверей до дверей» - це ефективним методом особистого зв'язку з виборцями. Волонтери або представники від партій (кандидатів) відвідують будинки громадян та надають інформацію про майбутні вибори, політичні партії, кандидатів та їхні програми, відповідають на запитання та пояснюють, що кожен голос є важливим [40, с.21-22].

Телефони (смартфони) є зручним способом мобілізації виборців, оскільки комунікація може здійснюватися через автоматизовану систему

дзвінків та включати SMS-повідомлення для забезпечення широкого охоплення електорату [40, с. 64].

Соціальні медіа являють собою потужний інструмент для мобілізації виборців, особливо молодих громадян, які активно користуються цими платформами. Політичні партії, кандидати та громадські організації можуть створювати спеціальні сторінки, групи та профілі, щоб спілкуватися зі своїми прихильниками та поширювати інформацію про вибори. Наприклад, вони можуть розміщувати пости з політичними анонсами, про біографію та професійну діяльність кандидатів, посилання на додаткові ресурси. Важливо також активно спілкуватися зі своїми підписниками, відповідати на запитання, організовувати спільноти для обговорення політичних питань та проводити опитування. Спільні кампанії з впливовими блогерами та активістами також можуть допомогти привернути увагу до виборів та збільшити рівень участі [40, с.87-90].

Організація дебатів, публічних засідань, форумів або тематичних конференцій є ефективним способом привернення уваги громадян та стимулювання їхньої участі у виборчому процесі. Наприклад, дебати між кандидатами можуть надати виборцям можливість прослухати різні точки зору, ідеї, порівняти програми. Публічні засідання та форуми дозволяють виборцям ставити запитання, обговорювати проблеми та висловлювати свої думки. На подібні заходи можна залучати експертів для обговорення важливих для громад тем та обміну думками.

Партії можуть займатися проведенням освітніх семінарів, тренінгів, видавати інформаційні матеріали та створювати онлайн-ресурси. На таких заходах навчають, зокрема, аналізувати політичні програми та критично мислити.

Співпраця партій з молодіжними організаціями та школами сприяє мобілізації молодого покоління щодо участі у виборчому процесі [5, с.107-108].

Важливою умовою подолання абсентеїзму на виборах до Європейського парламенту є зменшення рівня євроскептицизму (негативного ставлення до ЄС та його інституцій) серед політиків та виборців. Першим кроком в подоланні євроскептицизму є забезпечення доступу до об'єктивної інформації про Європейський союз, зокрема про переваги та досягненнями європейської інтеграції. Важливо пояснювати, як ЄС сприяє економічному розвитку, забезпечує безпеку та сприяє співпраці між країнами-членами [71, с. 528-530].

Ще одним ефективним методом посилення довіри до наднаціональних органів ЄС є залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Важливо створити механізми, які дозволять громадянам висловлювати свої думки, пропозиції та зауваження щодо політики ЄС, а також отримувати зворотню реакцію від європейських інституцій.

Демонстрування економічних переваг, які забезпечує членство в Європейському союзі, буде сприяти подоланню євроскептицизму. Потрібно надавати людям інформацію про фінансову підтримку, інвестиції, можливості для розвитку бізнесу та торгівлі в межах європейського ринку.

Діалог та співпраця європейських інституцій з євроскептичними групами допоможе виявити причини їхнього незадоволення з метою врахування цієї інформації при прийнятті політичних рішень.

Дослідження, статистика та приклади успішних кейсів співпраці в межах Європейського союзу можуть бути використані для переконання громадян у значимості європейської інтеграції. Важливо забезпечити доступність цих даних та презентувати їх у зрозумілій та легкій для сприйняття формі.

Застосування цих стратегій допоможе побудувати позитивне сприйняття ЄС, зберегти єдність його членів та підвищити рівень явки на виборах до Європейського парламенту.

Отже, існує широкий спектр механізмів та стратегій, які використовують для підвищення явки на виборах у демократичних суспільствах.

ВИСНОВКИ

У роботі була досліджена проблематика абсентеїзму як в теоретичній, так і в практичній площині, зокрема на прикладі виборів до Європейського парламенту.

У першому розділі було проаналізовано стан наукової розробки проблеми дослідження абсентеїзму як в іноземних джерелах, так і у вітчизняних. У результаті опрацювання наукової літератури були визначені основні підходи до вивчення електоральної поведінки - біхевіористський, економічний (зокрема моделі раціонального вибору), психологічний та соціальний.

Було встановлено, що абсентеїзм вивчається переважно в рамках трьох основних типів моделей - конструювання поведінки виборця, просторового аналізу та факторних моделей, що враховують наявність інституційних, соціокультурних та інших аспектів. Також було зроблено висновок, що жодна з цих моделей не дає повної відповіді щодо причин абсентеїзму, а тому мають актуальність подальші дослідження як в контексті соціальної взаємодії людей, так і в рамках (нео)інституціоналізму.

Методологічні засади дослідження виборчої явки розглядались, зокрема, через призму теорії раціонального вибору та соціальної теорії. Крім того, особлива увага була приділена теорії другого порядку як методологічній базі вивчення абсентеїзму на виборах до Європейського парламенту.

Автором проаналізовано проблему абсентеїзму для демократичних суспільств з точки зору політичного представництва.

У другому розділі вибори до Європейського парламенту розглядались як другорядні. Було встановлено, що громадяни мають менший стимул обирати ЄП через його начебто недостатні повноваження по зрівнянню з функціями та повноваженнями національних парламентів. Зроблено історичний аналіз щодо змін статусу Європарламенту як політичного

інституту та виявлено, що він значно покращився завдяки Лісабонському договору.

Досліджено вплив поведінки політичних партій на виборах до ЄП (насамперед в аспекті мобілізації електорату) на рівень участі у виборах. Зроблено порівняльний аналіз партійних виборчих стратегій в Польщі (на виборах до ЄП) в межах кожної окремих виборчих кампаній. Крім того, порівнювались виборчі кампанії за різні роки, оскільки останні вибори (2019 р.) відзначились порівняно високою активністю громадян. У межах цього дослідження партії розглядались через призму євроскептицизму. Результати аналізу показали, що наявність сильних євроскептичних настроїв серед виборців веде до зниження участі в голосуванні.

У роботі фактори низької явки були поділена на інституційні та неінституційні, що дозволило застосувати відповідні підходи для аналізу стратегій подолання абсентеїзму в демократичних суспільствах та запропонувати конкретні механізми підвищення рівня участі для виборів до Європарламенту (як виборів другого порядку). Було запропоновано, зокрема, стратегії, які піднімуть рівень довіри громадян до європейських інституцій, спростять організацію виборів та процедуру голосування, допоможуть мобілізувати та мотивувати виборців.

Оскільки Україна бачить себе членом Європейського союзу, то вивчення реалій та досвіду ЄС, пов'язаних, зокрема, з виборчим процесом, має важливе практичне значення. Вже сьогодні частина стратегій, особливо «просвітницьких», щодо подолання абсентеїзму на виборах до Європарламенту може поступово впроваджуватися в політичне життя. Якщо громадяни України не будуть мати повної інформації про функції та роль Європейського парламенту, то в майбутньому, отримавши членство в ЄС, це негативно вплине на рівень їх участі в європейських виборах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Бондар Н. О., Тодріна І. В. Феномен електорального абсентеїзму в сучасному суспільстві. *Сучасне суспільство*. 2019. Вип. 2., № 18. С. 28—36.
- 2.Бучин М.А. Абсентеїзм як тип електоральної поведінки. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2011. № 2. С. 174—182.
- 3.Гаврилюк Д.Ю. Абсентеїзм як феномен електоральної культури в контексті демократизації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. пол. наук: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Нац. педаг. університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2015. 20 с.
- 4.Зубченко О.С. Етапи розвитку західної соціології виборів. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. Вип.32. С.158-169.
- 5.Корнієвський О., Перегуда Є., Гаврилюк Д. Громадянська освіта як фактор подолання абсентеїзму в Україні. *Політичні дослідження*. 2022. Вип. 3, №1. С.99-120.
- 6.Пилипенко В. Є., Попова І.М., Вишняк О.І. Спеціальні та галузеві соціології : навч. посіб. Київ : Фоліант, 2007. 451 с.
- 7.Прядко Т. П. Соціально-психологічна взаємообумовленість абсентеїзму і популізму. *Держава і право : зб. наук. праць. Серія Політичні науки*. 2016. Вип. 74. С. 14—24.
- 8.Стукаленко В.А. Теоретичні аспекти абсентеїзму. *Правова держава*. 2014. Вип. 17. С. 15-19.
- 9.Фоломєєв М. А., Крижанівська М. І. Абсентеїзм як соціальний феномен: особливості інтерпретації. *Габітус*. 2020. Вип. 12. Т. 1. С. 73—81.
- 10.Француз-Яковець Т. А. Сучасні проблеми та передумови виникнення феномену абсентеїзму в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 265-268.*

- 11.Щебетун І. С., Грабар О. С. Абсентеїзм як проблема сучасної демократії. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Конституційне право; муніципальне право. 2020. Т. 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 63—68.
- 12.15 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej, 2019. CBOS : веб-сайт. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_166_18.PDF
- About Parliament. European Parliament : веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past> (дата звернення: 5.03.2023).
- 13.Abramson P. R, Aldrich J. R., Paolino P., Rhode D. R. «Sophisticated» Voting in the 1988 Presidential Primaries. *American Political Science Review*. 1992. Vol. 86, № 1. P. 55-69.
- 14.Bielecki J. Juncker: Kaczyński nie chciał się ze mną spotkać (19.04.2019). Rzeczpospolita : веб-сайт. URL: <https://www.rp.pl/swiat/art1359931-juncker-kaczynski-nie-chcial-sie-ze-mna-spotkac> (дата звернення: 1.05.2023).
- 15.Blais A. To vote or not to vote: The merits and limits of rational choice theory. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2000. 208 p.
- 16.Blais A. What Affects Voter Turnout? *Annual Review of Political Science*. 2006. P. 111–125.
- 17.Boomgaarden H.G., Johann D., Kritzinger S. Voting at National versus European Elections: An Individual Level Test of the Second Order Paradigm for the 2014 European Parliament Elections. *Politics and Governance*. 2016. Vol. 4, № 1. P. 130–144. URL: https://www.researchgate.net/publication/296626737_Voting_at_National_versus_European_Elections_An_Individual_Level_Test_of_the_Second_Order_Paradigm_for_the_2014_European_Parliament_Elections (дата звернення: 20.12.2022).
- 18.Briatte F., Kelbel C., Navarro J. Participation in European Parliament Elections: Is It All About Timing? (21.05.2020). Reconnect : веб-сайт. URL: <https://reconnect-europe.eu/blog/participation-in-european-parliament-elections-is-it-all-about-timing/> (дата звернення: 11.05.2023).

19. Burnham W. D. (1987) The Turnout Problem. *Elections American Style* / ed. J. Reichley. Washington, 1987. P. 97–133.
20. Campbell A., Gurin G., Miller W.E. The Voter Decides. N. Y. : Row, Peterson and Company, 1954. 242 p.
21. Carey, J., Horuichi, Y. Compulsory Voting and Income Inequality: Evidence for Lijphart's Proposition from Venezuela. *Latin American Politics and Society*. 2017. Vol. 59, № 2. P. 122-144.
22. Cichocki P, Jabkowski P. The Impact of the Refugee Crisis on Polish Perception of the European Union. *Polish Sociological Review*. 2020. Vol. 209, №1. P. 23-40.
23. Clark N. Explaining Low Turnout in European Elections: The Role of Issue Salience and Institutional Perceptions in Elections to the European Parliament. *Journal of European Integration*. 2014. Vol. 36, №4. P. 339-356.
24. Colyer I. The Polish Law and Justice Party's Strategic Approach to Its Relationship With the European Union. *Undergraduate Journal of Humanistic Studies*. 2021. Vol. 11. P. 1-19. URL: http://carleton-wp-production.s3.amazonaws.com/uploads/sites/111/2021/05/Colyer_ThePolishLaw.pdf (дата звернення: 12.04.2023).
25. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council «A Europe that delivers: Institutional options for making the European Union's work more efficient». Brussels, 13.2.2018. EUR-Lex : веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0095>
26. Converse P. E. The Nature of Belief Systems in Mass Publics. Ideology and Discontent / ed. David Apter. New York: Free Press. P. 206-261.
27. Cox G. W. Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 360 p.
28. Downs A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*. 1957. Vol. 65 №2. P. 135–150. URL: <http://www.jstor.org/stable/1827369> (дата звернення: 21.01.2023).

29. Election turnout to the local and parliamentary elections in Poland 1993-2019. ResearchGate : веб-сайт. URL: https://www.researchgate.net/figure/Election-turnout-to-the-local-and-parliamentary-elections-in-Poland-1993-2019-Source_fig2_340382401 (дата звернення 22.04.2023).
30. Electoral turnout in parliamentary elections in Poland from 1989 to 2019. Statista : веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/1059104/poland-electoral-turnout-in-parliamentary-elections/> (дата звернення 19.04.2023).
31. Electoral turnout in presidential elections in Poland from 1990 to 2020. Statista : веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/1129139/poland-electoral-turnout-in-presidential-elections/> (дата звернення 19.04.2023).
32. European election results. European Parliament : веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/> (дата звернення: 5.03.2023).
33. Feddersen T. J., Pesendorfer W. Voting Behavior and Information Aggregation in Elections with Private Information. *Econometrica*. 1997. Vol.65, № 5. P. 1029-1058.
34. Ferejohn J., Morris F. The Paradox of Not Voting. *American Political Science Review*. 1974. Vol. 68 № 2. P. 525–536.
35. Fidziński M. Sondaż: Większość Polaków nie wierzy w polexit. Polityka PiS nie doprowadzi do wyjścia Polski z UE (23.05.2019). Gazeta.pl : веб-сайт. URL: <http://next.gazeta.pl/next/7,151003,24808450,sondaz-wiekszosc-polakow-nie-wierzyw-polexit-polityka-pis.html> (дата звернення: 3.05.2023).
36. Fijołek M. Co oznaczają deklaracje Schetyny ze szczytu EPP w Helsinkach? Lider Platformy odkrył kilka kart (09.11.2018). wPolityce : веб-сайт. URL: <https://wpolityce.pl/polityka/420378-co-oznacza-deklaracje-schetyny-ze-szczytu-epp-whelsinkach> (дата звернення: 5.05.2023).
37. Franklin M.N. Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

38. Gerber A. S., Rogers T. Descriptive Social Norms and Motivation to Vote: Everybody's Voting and So Should You. *Journal of Politics*. 2009. Vol. 71. P. 178–191.
39. Geys, B. Explaining Voter Turnout: A Review of Aggregate-Level Research. *Electoral Studies*. 2006. Vol. 25, №. 4. P. 637–663.
40. Green D., Gerber A. Get out the vote : how to increase voter turnout. Washington: Brookings Institution Press, 2015. 225 p.
41. Green D.P., Shapiro I. Pathologies of Rational Choice Theory: A Critic of Applications in Political Science. New Haven: Yale University Press, 1994. 254 p.
42. Grönlund K., Setälä M. Political Trust, Satisfaction and Voter Turnout. *Comparative European Politics*. 2007. Vol.5, № 4. P. 173-191.
43. Harsanyi J. C. Morality and the Theory of Rational Behavior. *Social Research*. 1977. Vol. 44, № 4. P. 623-656.
44. Harsanyi J. C. Rule Utilitarianism, Rights, Obligations and the Theory of Rational Behavior. *Theory and Decision*. 1980. Vol.12 № 2. P. 115-133.
45. Hicks A. M., Swank D. H. Politics, Institutions, and Welfare Spending in Industrialised Countries, 1960–82. *American Political Science Review*. 1992. Vol. 86. P. 658–670.
46. Hogan R. E. 2013. Campaign Spending and Voter Participation in State Legislative Elections. *Social Science Quarterly*. 2013. Vol.94, № 4. P. 840–864.
47. Holcombe A. Non-Voting: Causes and Methods of Control. By C. E. Merriam and H. F. Gosnell. (Chicago: University of Chicago Press. 1924. Pp. 287.). *American Political Science Review*. 1925. Vol. 19, №1. P. 202-203. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/abs/nonvoting-causes-and-methods-of-control-by-c-e-merriam-and-h-f-gosnell-chicago-university-of-chicago-press-1924-pp-287/61DAA4BC20408828252F99062B978F73> (дата звернення: 12.01.2023).
48. Jak głosować w polsce. Wybory-europejskie : веб-сайт. URL: <https://www.wybory-europejskie.eu/jak-glosowac/polska> (дата звернення: 15.04.2023).

49. Jakiej Unii chcą Polacy, 2017. CBOS : веб-сайт. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_050_17.PDF (дата звернення: 8.04.2023).
50. Kaeding M., Pollak J., Schmidt P. Euroscepticism and the Future of Europe. New York, 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/euroscepticism-and-the-future-of-europe-views-from-the-capitals/> (дата звернення: 4.04.2023).
51. Klostad C. A. Talk Leads to Recruitment. *Political Research Quarterly*. 2007. Vol. 60. №. 2. P. 180–191.
52. Kolanko M. Kampania na ostatniej prostej. W poszukiwaniu emocji (01.10.2019). Rzeczpospolita : веб-сайт. URL: <https://www.rp.pl/publicystyka/art9189371-kampania-na-ostatniej-prostej-w-poszukiwaniu-emocji> (дата звернення: 12.05.2023).
53. Kolanko M. W kampanii stawka dużo większa niż mandaty (15.04.2019). Rzeczpospolita : веб-сайт. URL: <https://www.rp.pl/polityka/art9379211-w-kampanii-stawka-duzo-wieksza-niz-mandaty> (дата звернення: 3.05.2023).
54. Kolanko M. Wybory do PE: Skrajności Konfederacji (21.05.2019). Rzeczpospolita : веб-сайт. URL: <https://www.rp.pl/polityka/art9340891-wybory-do-pe-skrajnosci-konfederacji> (дата звернення: 8.05.2023).
55. Kukiz P. Gdybym został prezydentem, rzuciłbym się do Wisły. TVP.Info : веб-сайт. URL: <https://www.tvp.info/41996362/kukiz-gdybym-zostal-prezydentem-polski-chyba-rzucilbym-sie-do-wisly> (дата звернення: 9.05.2023).
56. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty Six Countries. New Haven : Yale University Press, 1999. 284 p.
57. Lijphart A. Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review*. 1997. Vol. 19, № 1. P. 1–14.
58. Madeleine O. H., Kantorowicz J., Nagtzaam M., Haas M.I. Turnout in European parliament elections 1979–2019. *European Politics and Society*. 2022 (Published online: 26 Oct 2022). URL:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23745118.2022.2137918?scroll=top&needAccess=true&role=tab> (дата звернення: 10.05.2023).

59. Mateusz Morawiecki: Piątka dla Europy (02.05.2019). Rzeczpospolita : веб-сайт. URL: <https://www.rp.pl/swiat/art9361691-mateusz-morawiecki-piatka-dla-europy> (дата звернення 22.04.2023).

60. Mayer N. Who Votes for Whom and Why? Models to Explain Electoral Choice. *Pouvoirs*. 2007. Vol. 120, №1. P. 17-27.

61. Paczeński A. Eurosceptyzm polskich partii politycznych – ile w tym przekonania, a ile pragmatyzmu? *Politeja*. 2015. Vol. 33, №1. P. 177-200. URL: <https://journals.akademicka.pl/politeja/article/view/2406/2166> (дата звернення: 12.04.2023).

62. Patterson S. C., Caldeira G. A. Getting Out the Vote: Participation in Gubernatorial Elections. *American Political Science Review*. 1983. Vol. 77, №3. P. 675–689.

63. Polacy wolą wyjść z UE, niż przyjąć islamskich uchodźców. Najnowszy sondaż IBRiS, 2017. TVP Info : веб-сайт. URL: <https://www.tvp.info/33102359/polacy-wola-wyjsc-z-ue-niz-przyjac-islamskich-uchodzcow-najnowszy-sondazibris> (дата звернення: 10.04.2023).

64. Polska w Unii Europejskiej, 2018. CBOS : веб-сайт. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_166_18.PDF (дата звернення: 10.04.2023).

65. Pomper G.M. The Impact of The American Voter on Political Science. *Political Science Quarterly*. 1979. Vol.93, №4. P. 617-628.

Program Kukiz/15: Strategia zmiany dla Europy. URL: <http://kukiz15.org/program/europejski> (дата звернення: 8.05.2023).

66. Rolfe M. Voter Turnout: A Social Theory of Political Participation. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 250 p.

67. Roseman G. H., Stephenson E. F. The Effect of Voting Technology on Voter Turnout: Do Computers Scare the Elderly? *Public Choice*. 2005. Vol. 123, №2. P. 39–47.

68. Rosenstone S., Hansen M. Mobilization, Participation and Democracy in America. New York: Macmillan Publishing Company, 1993. 333 p.
69. Russack S. EU parliamentary democracy: how representative? *CEPS Policy Insights*. 2019. № 2019/07. URL: https://http://aei.pitt.edu/98656/1/PI2019_07_SR_EU-parliamentary-democracy-1.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
70. Sanz C. The Effect of Electoral Systems on Voter Turnout: Evidence from a Natural Experiment. *Political Science Research and Methods*. 2017. Vol. 5, №4. P. 689-710.
71. Schäfer C. Indifferent and Eurosceptic: The motivations of EU-only abstainers in the 2019 European Parliament election. *Politics*. 2021. Vol. 41 №4. P. 522–536.
72. Should the EU be concerned about a possible «Polexit»? 2017. LSE : веб-сайт. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2017/09/08/should-the-eu-be-concerned-about-a-possible-polexit/> (дата звернення: 8.04. 2023).
73. Smith G. H. Review of *The People's Choice.*, by P. F. Lazarsfeld, B. Berelson, & H. Gaudet. *The Public Opinion Quarterly*. 1948. Vol. 12, №4. P. 736–738. URL: <http://www.jstor.org/stable/2745416> (дата звернення: 16.01.2023).
74. Sniderman P.M. A New Look at Public Opinion Research. *Political Science: The State of the Discipline* / ed. A.W. Finifter, ed. Washington, 1993. P. 219-245.
- Stosunek do członkostwa Polski w Unii Europejskiej. CBOS : веб-сайт. URL: https://www.cbos.pl/PL/trendy/trendy.php?trend_parametr=stosunek_do_integracji UE (дата звернення: 6.04.2023).
75. Stosunki Polaków i Czechów do przymowania uchodźców, 2018. CBOS : веб-сайт. URL: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_087_18.PDF (дата звернення: 10.04.2023).
76. Szczerbiak A. Poland Within the European Union: New Awkward Partner or New Heart of Europe? Oxford: Routledge, 2011. 272 p.
77. The European Parliament Election of 2019 in East-Central Europe: Second-Order Euroscepticism / ed. by V. Hloušek, P. Kaniok. 2020. Cham: Springer Nature Switzerland AG. 297 p.

78. The Routledge Handbook of Elections, Voting, Behavior and Public Opinion / ed. by J. Fisher, E. Fiddhouse, M. Franklin, R. Gibson, M. Cantijoch, C. Wlezien. London : Routledge, 2020. 570 p.
79. Treaty on the Functioning of the EU. *Official Journal of the European Union*. 2012 P. 1 – 390. 2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF> (дата звернення: 20.03. 2023).
80. Verba S., Scholzman K, Brady H. Civic Participation. Cambridge : Harvard University Press, 1995. 254 p.
81. Verger C. Transnational Lists: A Political Opportunity for Europe with Obstacles to Overcome. *Europe a Power with Values (policy paper)*. 2018. № 216. P. 1-10. URL: <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/02/Transnationallists-Verger-Feb18.pdf> (дата звернення: 1.04.2023).
82. Voter turnout in the European Parliament Elections in the European Union (EU) from 1979 to 2019. Statista : веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/300427/eu-parlament-turnout-for-the-european-elections/> (дата звернення: 7.03.2023).
83. Vowles J., Katz G., Stevens, D. Electoral Competitiveness and Turnout in British Elections, 1964–2010. *Political Science Research and Methods*. 2015. Vol. 5, № 4. P. 775-794.
84. Wattenberg M.P. The Rise of Candidate-Centered Politics: Presidential Elections of the 1980s. Cambridge: Harvard University Press, 1991. 186 p.
85. Wiatr J. Mobilization of Non-participants During the Political Crisis in Poland, 1980-1981. *International Political Science Review*. 1984. Vol.5, № 3. P. 233-244.
86. Wolfinger R.E., Rosenstone S. J . Who votes? New Haven: Yale University Press, 1980. 158 p.
87. Wroński P. Koalicja Europejska przedstawiła plan na wybory. Kosiniak-Kamysz: «Wybierzcie fajterów, nie hucpiarzy» (04.04.2019). *Gazeta Wyborcza* :

веб-сайт. URL: <http://wyborcza.pl/7,75398,24616303,koalicja-europejska-przedstawiaplan-na-wybory-kosiniak-kamysz.html> (дата звернення: 25.04.2019).